

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 2(25)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2010

УДК 330-339;321.7;159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Саввич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Піла В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівеський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 1 від 27 січня 2010 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. —

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. — Вип. 2(25). — 270 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2010
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	5	Кім Л. С. Концептуальні підходи до стратегічного управління персоналом	72
Малащук Д. В. Дослідження і функціонування нейромереж на валютному ринку	5	Цуцулескі Александар Структурні зміни на міжнародному ринку туристичних послуг	76
Хачатрян О. Проблеми регулювання національних фінансових систем в умовах глобалізації	9	Нгуен Куинь Май Секьюритизація в “Большой Восточной Азии” и дипломатические стратегии Вьетнама	84
Атакишиев М. Д., Салимов С. М. Роль енергетики в стратегії устойчивого розвитку Азербайджанской Республики	15	Кєсковскі З. В. Комунікативний менеджмент та його роль в інформаційному забезпеченні системи державного управління Болгарії	90
Юсеф Н. Н. Перспективи розвитку міжнародних економічних відносин України та Сирії	24	Жанкевіч Л. В. Розвиток господарського контролю: історичний аспект	96
Задорожний В. П. Державне управління інвестиційним процесом як об’єкт дослідження в науковій літературі	28	Захожай О. А. Еволюція наукових підходів до аналізу місця і ролі держави в ринковій економіці	101
Ейсмонт В. С. Сучасна парадигма державного регулювання економіки та її сфер	34	Газанфаров Єльчін Муслім огли Методичні підходи до формування системи фінансової безпеки банку	107
Куслії В. О. Інвестиційний потенціал України в контексті інноваційного розвитку	44	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	116
Ручка Н. В. Екологічна економіка і промислова екологія – теоретичні засади стійкого екологічно безпечного розвитку суспільства	47	Медвідь Ф. М. Інформаційна безпека України: генеза і становлення	116
Мельник П. П. Еколого-економічні проблеми в галузі рослинництва	53	Мусали Ерол Салех-оглу Проблеми і тенденції розвитку модернізаційних процесів в Україні	123
Головач Н. В. Сучасні аспекти визначення професійної спрямованості студентів напряму “Менеджмент”	57	Луценко М. О. Взаємозв’язок демократії та громадянського суспільства в Україні	130
Рижиков В. С. Значення економічної культури юриста в стабілізації макроекономіки	62	Серпінський А. О. Україна в системі монополярного і мультиполярного світу	134
Рожкова Е. М. Методологічні основи організації обліку на підприємствах промисловості	67	Приймак Ю. В. “Використання” демократичного досвіду людства в процесі здійснення демократичних реформ в Україні	139

Безсмертний А. В. Взаємозв'язок політичної, світоглядної, моральної та правової культури	147
---	-----

Доброва О. В. Ознаки сучасного політичного процесу в Україні	154
---	-----

Стельникович А. С. Конституція України та практична ідея становлення соціально-правової держави	157
--	-----

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	162
---------------------------------	-----

Шконда В. В., Кальянов А. В. Компетентнісно орієнтований підхід до підготовки майбутніх фахівців	162
---	-----

Сидорук О. О. Методи психологічного впливу на особистість у правоохоронній діяльності	167
--	-----

Леоненко Н. О. Суб'єктивні уявлення студентів про професійну підготовку та психологічні умови і чинники сформованості професійно значущих якостей у майбутніх медичних психологів	173
--	-----

Николин І. М. Чинники формування ідентичності в процесі професійного становлення особистості	180
---	-----

ЮРИДИЧНІ НАУКИ	185
-----------------------------	-----

Юлдашев О. Х., Курко М. Н. Методологічні засади вдосконалення адміністративно-правового забезпечення державного управління (на прикладі сфери інноваційного розвитку)	185
--	-----

Пантюхін В. О. Концептуальний підхід до розвитку кадрового потенціалу в сучасній Україні.....	191
--	-----

Дорошев А. О. Проблемні аспекти забезпечення інформаційної безпеки держави	194
---	-----

Ткаліч А. О. Роль омбудсмена в системі захисту прав людини і громадянина	199
---	-----

Мигалевич В. В. Розуміння корупції як передумова її подолання	204
--	-----

Дукоскі С. М. Міжнародно-правові зобов'язання Республіки Болгарія у сфері захисту права на свободу совісті та віросповідання	209
--	-----

Котеньова О. В. Порядок розрахунку штрафних санкцій за порушення правил здійснення господарювання	214
---	-----

Куртакова А. О. Соціальне партнерство: об'єктивні передумови виникнення соціального партнерства, теоретичні аспекти соціального партнерства	219
--	-----

Ібрагімов Абіл Самаддін оглы Правові засади Європейського Союзу в соціальній сфері	225
---	-----

Вихристюк О. С. Нормативно-правове забезпечення регулювання економічної безпеки підприємств	231
---	-----

Корона С. О. Правові та організаційні засади системи державного управління у забезпеченні економічної безпеки і запобіганні економічній злочинності	237
---	-----

Мурашкіна Т. А. Парламентські аналітичні служби в інформаційному забезпеченні законодавчого процесу	244
---	-----

Коломієць О. А. Правова культура в житті українського суспільства на сучасному етапі	250
---	-----

Гавриленко Ю. М. Становлення українського трудового права: історичний аспект	254
---	-----

Абдуллаев Самир Айдын оглы Современный международно-правовой статус Каспийского моря.....	259
--	-----

Відомості про авторів	266
------------------------------------	-----

УДК 351.746.1(477)

Ф. М. МЕДВІДЬ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ГЕНЕЗА І СТАНОВЛЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 116–122

Розглянуто генезу і становлення нормативно-правових засад до розуміння інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки держави. Запропоновано розглядати інформаційну безпеку України як важливу складову національної безпеки в контексті становлення стратегії національної безпеки держави.

В умовах мінливого і суперечливого глобального простору, проникливості кордонів і формування нової політичної географії виникли нові суперечності різного характеру між окремими державами та регіонами, тому саме за умов сучасних викликів і загроз ХХІ ст. назріла необхідність створення загальнонаціональної концепції розвитку Української держави та поетапної програми її реалізації. За цих умов зміцнення національної безпеки України необхідно розглядати як одну з головних передумов її існування, самозбереження та подальшого розвитку як незалежного та повноправного члена світового співтовариства.

На думку аналітиків Українського форуму “Безпека — 2010”, Україна в умовах сучасного агресивного світу з непередбачуваними сценаріями розвитку особливо вразлива, тому “...першочерговим завданням є не тільки усвідомлення власних національних інтересів у загальноосвітньому контексті, а й пошук найбільш ефективних шляхів і засобів їх надійного захисту. Створення прогнозованої на перспективу, надійно побудованої системи національної безпеки, яка б базувалася на чітко визначених стратегічних пріоритетах, є сьогодні, без перебільшення, найпершою передумою

мовою державного існування України, подальшого вільного розвитку її народу як самодостатньої, демократично організованої спільноти” [7, 3; 11]. Нагальною є потреба прийняття Закону України “Про основи внутрішньої і зовнішньої політики”.

Варто зазначити, що серед дослідників існують різні підходи до трактування національної безпеки України, зокрема, до визначення та розуміння таких базових понять, як “національні інтереси”, “національна безпека”, “інформаційна безпека держави” тощо. При аналізі категорії “національна безпека” найпопулярнішими стали два підходи: перший розглядає національну безпеку крізь призму “національних інтересів”, другий — пов’язує національну безпеку з системою базових національних цінностей як на структурному, так і на функціональному рівнях [26, 9, 10].

Проблеми національної безпеки українські фахівці інтенсивно розробляють з 90-х років минулого століття, серед яких слід виділити: О. А. Белькова [8], Я. Р. Дашкевича [15], В. Косенцова, І. Бінько [17], В. П. Горбуліна [12], О. Ф. Белова [27], Є. Я. Кравця [18], Ф. М. Медвідя [23], О. М. Гончаренка [32], Н. Р. Нижник, Г. П. Ситника, В. Т. Білоуса [26], О. Г. Даніліяна,

О. П. Дзьобань, М. І. Панова [16], В. А. Ліпка-на [21], В. Ю. Богдановича [10], Г. П. Ситника [30], О. М. Андрєєву [6], О. С. Власюка [31; 34], Ю. Г. Рубана [33] та ін.

Національна безпека, як важлива функція кожної держави, що покликана гарантувати сприятливі умови для життя і продуктивної діяльності громадянам, державним інститутам, захищати життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Національна безпека, як зазначено у ст. 1 Закону України “Про основи національної безпеки України”, виступає як “захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам”. Ст. 6 Закону України “Про основи національної безпеки України” визначає пріоритети національних інтересів України [2].

Зважаючи на виняткову значущість національної безпеки, її концепція у багатьох країнах створюється і схвалюється національним законодавчим органом і відображається в усіх напрямках внутрішньої і зовнішньої політики.

Відповідно до ст. 92 (п. 17) Конституції України основи національної безпеки мають визначатися Законом України. Цей закон повинен відповідати конституційним положенням і конкретизувати їх зміст. За Конституцією політика національної безпеки здійснюється Президентом, забезпечується Кабінетом Міністрів та визначається Верховною Радою, і в такому розумінні вимогу ст. 92 (п. 17) Конституції України досі не виконано. Для реалізації концепції національної безпеки Президент України 12 лютого 2007 р. своїм Указом затвердив Стратегію національної безпеки України [4] і доручив Кабінету Міністрів України забезпечити її виконання. Для реалізації політики національної безпеки в країні створюється спеціальний орган з найвищих посадових осіб і керівників силових міністерств і відомств (в Україні — Рада національної безпеки і оборони), очолюваний главою держави чи виконавчої влади. Рада національної безпеки і оборони України на основі Конституції України та Закону України “Про Раду національної безпеки і оборони” визначає першочергові завдання у сфері національної безпеки, пріоритети і стратегію реагування на загрози, що з’являються (воєнні, політичні, економічні, соціальні, інформаційні, гуманітарні, екологічні, стихійні, терористичні та ін.), стратегію запобігання ймовірним загрозам, дає доручення відповідним відомствам,

які й забезпечують відповідні напрями — складові національної безпеки.

До останнього часу панівною світовою тенденцією було максимальне використання з метою національної безпеки воєнних факторів, зокрема за рахунок гонки озброєнь. В умовах глобалізації, що несе зростаючу умовність та проникність кордонів, “розмивання” суверенітету і формування нової політичної географії, їх роль залишається високою, однак стало очевидно, що насильницьке вирішення національних і міжнародних конфліктів, забезпечення національної безпеки за рахунок гонки озброєнь стало неможливим. В умовах зростання взаємопов’язаності і взаємозалежності окремих держав, при збереженні багатьох глобальних загроз національна безпека поступово перетворюється на складову загальної безпеки, зусиль усіх народів щодо збереження миру, демократії, демілітаризації і гуманізації сучасних міжнародних відносин. Результатом існування та розвитку національної безпеки є створення системи національної безпеки [13].

Правову основу національної безпеки становлять Конституція України, закони, інші нормативно-правові акти, а також визнані Україною міжнародні договори і угоди.

Стратегія національної безпеки України визначає принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. З урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогностуванні, своєчасному виявленні, попередженні й нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації [25, 149–153].

Суверенітет, як повнота влади держави, самостійність держави, її незалежність від інших держав у внутрішній і зовнішній політиці, є одним із принципів міжнародного права, що закріплений у Статуті ООН, ряді міжнародних договорів і декларацій. Суверенітет держави виступає виз-

начальною і невід’ємною якістю держави, що відображає її верховенство на своїй території та незалежність (самостійність) у міжнародних відносинах. Нерідко поняття суверенітету кореспондують не державі, а узагальнено державній владі. У міжнародному праві термін “суверенітет” вживається у зв’язку з правосуб’єктністю держави, в національному — пов’язується насамперед з процесом і результатами владарювання, здійснюваного державними органами і посадовими особами.

Суверенітет національний — це суверенітет народу як політичної нації. Ідея суверенітету народу як носія державної влади набула завершеності у XVIII ст. Саме тоді в Європі активізувався процес виникнення національних держав. У зв’язку з цим народний суверенітет тоді нерідко сприймався і визначався саме як національний суверенітет (ст. 3. Декларації прав людини і громадянина 1789 р.). Подібно визначений носій (джерело) державної влади і в сучасних конституціях деяких країн (Бельгії, Іспанії, Люксембургу, Польщі, Туреччини та ін.). У такому сенсі термін “суверенітет національний” є синонімом терміну “народний суверенітет”.

Згодом суверенітет національний почали характеризувати в контексті права нації на політичне самовизначення. В чинній Конституції України суб’єктом здійснення права на самовизначення названі як українська нація, так і Український народ — громадяни України всіх національностей [1, 6; 35].

Інформаційний суверенітет, на думку дослідників, виступає володінням і розпорядженням національними інформаційними ресурсами, які включають усю належну державі інформаційну інфраструктуру, інформацію — незалежно від змісту, форми, часу і місця її створення, і забезпечується виключним правом держави на формування і здійснення національної інформаційної політики, власності на інформаційні ресурси, сформовані за державний кошт, створенням національних систем інформації, встановленням режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів України [28].

Розвиток інформаційних технологій є не лише важливою державною функцією, а й обов’язковою умовою забезпечення ефективного використання нагромаджених суспільством інформаційних ресурсів для створення розвиненого і захищеного інформаційного середовища. Інформація (від лат. *informatio* — роз’яснення) — документовані або публічно оголошені повідомлення, відомості про події та явища у світі, суспільстві, державі, які

людина сприймає безпосередньо або за допомогою спеціальних пристроїв, зокрема через мережі мовлення та зв’язку, пресу. Відповідно до чинного законодавства інформація може бути відкритою та з обмеженим доступом (конфіденційна і таємна) [9, 149–156].

Інформаційне суспільство як своєрідний суспільний організм, що формується нині в багатьох розвинених країнах і в основі якого лежить раціональне використання інформатики та інформації в усіх основних сферах життя. Це суспільство постіндустріального типу з характерно вираженою роллю в його функціонуванні інформації, інформаційних структур і технологій як управлінських механізмів. Створення глобальної інформаційно-комунікативної мережі, яка є “становим хребтом сучасної цивілізації” (Е. Сміт) і породила феномен інформаційного суспільства, вимагає постійних зусиль, спрямованих на подолання своєрідного “інформаційного синдрому”, пов’язаного з такими явищами, як диференціація суспільства, що тягне за собою необхідність розвитку діалогу між управлінським апаратом і підлеглими; небезпека виникнення інфократії (влади власників інформації); суперечність між універсальними завданнями демократії і потребами розвитку традиційного суспільства; труднощі подолання демократичними засобами монополії на інформацію: забезпечення контролю суспільства за діяльністю засобів масової інформації і формування відповідного законодавства.

Співвідношення понять “національна безпека” та “інформаційна безпека”, як і самі підходи до визначення категорії “інформаційна безпека”, потребують подальшого дослідження [22, 24–38].

За умов глобальної інтеграції та жорсткої міжнародної конкуренції головною ареною зіткнень і боротьби різновекторних національних інтересів стає інформаційний простір. Сучасні інформаційні технології дають змогу досягти реалізації власних інтересів без застосування воєнного інструментарію, послабити або навіть зруйнувати конкуруючу державу, не застосовуючи сили, за умови якщо ця держава не усвідомить реальних та потенційних загроз негативних інформаційних впливів і не створить дієвої системи захисту і протидії цим загрозам.

Інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура та інформаційні технології значною мірою визначають рівень і темпи соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку держави. За сучасних умов, на думку аналітиків, інформаційна

складова набуває дедалі більшої ваги і стає одним з найважливіших елементів забезпечення національної безпеки України [29].

Інформаційна безпека, за визначенням Б. А. Кормича, виступає як захищеність встановлених законом правил, за якими відбуваються інформаційні процеси в державі, що забезпечують гарантовані Конституцією умови існування і розвитку людини, всього суспільства та держави [20, 92].

“Інформаційна безпека України, — на думку І. Громика, Т. Саханчук, — це захищеність державних інтересів, за якої забезпечується запобігання, виявлення і нейтралізація внутрішніх та зовнішніх інформаційних загроз, збереження інформаційного суверенітету держави і безпечний розвиток міжнародного інформаційного співробітництва” [14, 134].

Підсумовуючи підходи, варто зазначити, що інформаційна безпека — це стан захищеності інформаційного простору, який забезпечує його формування і розвиток в інтересах громадян, організацій і держави в цілому, захист від неправомірного зовнішнього і внутрішнього втручання; стан інформаційної інфраструктури, процесів, за яких інформація використовується суворо за призначенням і не впливає негативно на інформаційну чи інші системи як самої держави, так й інших країн при її використанні.

Інформаційна безпека України як важлива складова національної безпеки передбачає системну превентивну діяльність органів державної влади по наданню гарантій інформаційної безпеки особі, соціальним групам і суспільству в цілому і спрямована на досягнення достатнього для розвитку державності та соціального прогресу рівня духовного та інтелектуального потенціалу країни.

Інформаційна безпека України як один із видів національної безпеки, важлива функція держави, означає: законодавче формування державної інформаційної політики; створення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами та об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами права в Україні; гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації у національному інформаційному просторі України; всебічний розвиток інформаційної структури; підтримку розвитку національних інформаційних ресурсів України з урахуванням досягнень науки і техніки та особливостей духовно-куль-

турного життя народу України; створення і впровадження безпечних інформаційних технологій; захист права власності всіх учасників інформаційної діяльності в національному просторі України; збереження права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури України; охорону державної таємниці, а також інформації з обмеженим доступом, що є об'єктом права власності або об'єктом лише володіння, користування чи розпорядження державою; створення загальної системи охорони інформації, зокрема охорони державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом; захист національного інформаційного простору України від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення законодавством України інформаційної продукції; встановлення законодавством режиму доступу іноземних держав або їх представників до національних інформаційних ресурсів України та порядок використання цих ресурсів на основі договорів з іноземними державами; законодавче визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України [19, 714].

Державна політика інформаційної безпеки визначається пріоритетністю національних інтересів, системою небезпек і загроз і здійснюється шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм в інформаційній сфері відповідно до чинного законодавства. Основні напрями державної політики з питань національної безпеки в інформаційній сфері відповідно до Закону України “Про основи національної безпеки України” такі: забезпечення інформаційного суверенітету України; вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, упровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, зловживаннями службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України; забезпечення неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за полі-

тичні позиції; вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України [2].

До проблем забезпечення інформаційної безпеки України відносять загрози національним інтересам і національній безпеці в інформаційній сфері: прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб і національних інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації [2].

Для формування збалансованої державної політики та ефективного проведення комплексу узгоджених заходів щодо захисту національних інтересів в інформаційній сфері, створення розвиненого і захищеного інформаційного середовища слугує організація функціонування системи інформаційної безпеки, складовими компонентами якої є національні інтереси в інформаційній сфері, загрози та небезпеки цим інтересам, сама інформаційна безпека як інструмент зі створення сприятливих умов для їх реалізації, які в сукупності є об'єктом управління органами державного управління, система забезпечення інформаційної безпеки, тобто суб'єкт управління, більше того, основні напрями політики національної безпеки в інформаційній сфері, а також внутрішнє та зовнішнє середовище. Інформаційна безпека забезпечується комплексом заходів системи забезпечення національної безпеки України, що включає сукупність державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян [22, 16, 17].

Правову основу забезпечення інформаційної безпеки України становлять Конституція України, Закони України "Про національну безпеку України", "Про інформаційну безпеку України", "Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки" [3], інші закони і нормативно-правові акти [5]. Розроблено Проект Доктрини інформаційної безпеки України (РНБО України) від 25 травня 2009 р. [29], а також ратифіковані або парафоровані Україною Договір про безпеку і співробітництво у Європі,

Договір "Відкрите небо", Угода про партнерство та співробітництво між Європейським співтовариством і Україною, Додатковий протокол до Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства, які зобов'язують країни-учасниці здійснювати багатосторонній обмін інформацією, потребують створення загальнодержавних механізмів зберігання та споживання отриманої інформації в національних інтересах.

До пріоритетних напрямів забезпечення інформаційної безпеки України можна, на наш погляд, віднести: створення законодавчої та нормативної бази; здійснення моніторингу інформаційної безпеки України; стандартизація, сертифікація та ліцензування діяльності у сфері забезпечення інформаційної безпеки України; вдосконалення та розвиток державної інформаційної інфраструктури з урахуванням вимог інформаційної безпеки України; вдосконалення системи освіти, навчання та виховання з урахуванням вимог інформаційної безпеки України та Закону України "Про державну мову"; розробка міжрегіональних, державних та міждержавних програм розвитку системи інформаційної безпеки України [24].

У зв'язку з **посиленням негативного зовнішнього впливу на інформаційний простір України**, що загрожує розмиванню суспільних цінностей і національної ідентичності, недостатніми залишаються обсяги вироблення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту. Наближається до критичного стан безпеки інформаційно-комп'ютерних систем у галузі державного управління, фінансової і банківської сфери, енергетики, транспорту, внутрішніх та міжнародних комунікацій.

Забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розвитку та безпеки держави передбачає забезпечення інформаційної безпеки при інтеграції до структур глобального інформаційного суспільства.

Ефективна реалізація стратегічних пріоритетів, основних принципів і завдань державної політики інформаційної безпеки потребує вдосконалення правових та організаційних механізмів управління інформаційною безпекою, його відповідного інтелектуально-кадрового і ресурсного забезпечення, зокрема, вдосконалення законодавства з питань національної безпеки насамперед шляхом розвитку правових засад управління національною безпекою через розробку відповідних законів, концепцій, доктрин, стратегій і програм, у тому числі антикорупційного законодавства, Національної програ-

ми протидії тероризму та екстремізму, Концепції розвитку Воєнної організації держави, Національної стратегії формування інформаційного суспільства, Доктрини інноваційного та науково-технологічного розвитку тощо; розробка та впровадження національних стандартів та технічних регламентів застосування інформаційно-комунікаційних технологій, гармонізованих з відповідними європейськими стандартами, в тому числі з вимогами ратифікованої Верховною Радою України Конвенції про кіберзлочинність; приведення законодавства з питань охорони державної таємниці до європейських стандартів; розробка та впровадження загальнодержавної системи визначення та моніторингу порогових значень показників (індикаторів), що характеризують рівень захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності та виникнення реальних загроз національній безпеці [4].

Отже, в умовах становлення стратегії національної безпеки України як "дорожньої карти" реформування сектору загальної безпеки важливою її складовою виступає інформаційна безпека держави, яка є захистом національних інтересів в інформаційній сфері.

Література

1. Конституція України. Текст Основного Закону з офіційним тлумаченням Конституційного Суду. Огляд і коментарі В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка. — К.: Наук. думка, 2006. — 210 с.
2. Закон України "Про основи національної безпеки України" // Уряд. кур'єр. — 2003. — 30 лип.
3. Закон України "Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки" // Уряд. кур'єр. — 2007. — 14 лют.
4. Про стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12 лютого 2007, № 105/2007 // Уряд. кур'єр. — 2007. — 7 берез.
5. Про національну комісію з утвердження свободи слова та розвитку інформаційної галузі: Указ Президента України від 6 червня 2006 р., № 493/2006 // Уряд. кур'єр. — 2006. — 21 черв.
6. Андреева О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. — К.: Парламентське вид-во, 2009. — 360 с.
7. Безпека України — 2010 / За ред. В. П. Горбуліна, А. М. Зленка, Г. К. Крючкова, В. П. Семиноженка. — К., 2007. — 124 с.
8. Бельков О. А. Понятійно-категорійний апарат концепції національної безпеки // Безпека. — 1994. — № 3. — С. 91–94.
9. Біленчук П. Д., Кравчук О. В., Міщенко В. Б., Пілюков Ю. О. Інформаційна діяльність в правознавстві: Моногр. — К.: Наука і життя, 2007. — 244 с.
10. Богданович В. Ю. Теоретические основы анализа проблем национальной безопасности государства в военной сфере: Моногр. — К.: Основа, 2006. — 296 с.
11. Горбулін В., Литвиненко О. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози // Дзеркало тижня. — 2009. — 7 листоп.
12. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України: Моногр. — К.: ДП НВЦ "Євроатлантикінформ", 2007. — 592 с.
13. Горбулін В. Безпека 2010 // Дзеркало тижня. — 2006. — 16 груд.
14. Громико І., Саханчук Т. Державна домінантність визначення інформаційної безпеки України в умовах протидії загрозам // Право України. — 2008. — № 8. — С. 130–134.
15. Дашкевич Я. Питання безпеки: зміст і межі поняття // Український час. Незалежний політологічний журнал. — Л., 1995. — № 1(15). — С. 2–8.
16. Данілян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навч. посіб. — Х.: Фоліо, 2002. — 285 с.
17. Косевцов В., Бінько І. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів: Моногр. — К.: НІСД, 1996.
18. Кравець Є. Я. Державне управління у сфері національної безпеки України // Держ. управління: Теорія і практика. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — С. 334–340.
19. Кравець Є. Я. Інформаційна безпека держави // Юридична енциклопедія: У 6 т. / Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: Укр. Енцикл., 1998. — 1999. — Т. 2. — С. 714–715.
20. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: Навч. посіб. — К.: Кондор, 2008. — 384 с.
21. Ліпкан В. А., Діордіца І. В. Національна безпека України: кримінально-правова охорона: Навч. посіб. — К.: КНТ, 2007. — 292 с.
22. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: Навч. посіб. — К.: КНТ, 2006. — 280 с.
23. Медвідь Ф. Консолідація сучасної української нації: проблеми національної безпеки // Універсум. — Л.: Універсум, 1999. — № 9–10. — С. 15–19.
24. Медвідь Ф. Інформаційна безпека України в контексті становлення стратегії національної безпеки держави // Юрид. вісн. України. — 2008. — № 43. — 25–31 жовт.
25. Медвідь Ф., Медвідь Я. Національні інтереси в умовах становлення стратегії національної безпеки України // Історія української науки на межі тисячоліть: 36. наук. праць / За ред. О. Я. Пилипчука. — К., 2007. — Вип. 29. — С. 149–158.
26. Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навч. посіб. / За ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. — Ірпінь: Академія ДПС України, 2000. — 304 с.
27. Національна безпека України, 1994–1996 рр.: Наук. доп. НІСД / Ред. кол.: О. Ф. Белов (голова редкол.) та ін. — К.: НІСД, 1997. — 197 с.
28. Набруско В. Чи стане Україна господарем у власному інформаційному просторі? // Дзеркало тижня. — 2008. — № 34 (713). — 13 верес.

29. Проект Доктрини інформаційної безпеки України (РНБО України) // http://www.strateger.net/Doktrina_nacionalnoj_besopasnosti_Ukraini

30. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика: Навч. посіб. — За заг. ред. Г. П. Ситника. — Хмельницький; К.: Кондор, 2007. — 616 с.

31. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О. С. Власюка. — К.: НІСД, 2002. — 864 с.

32. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку: Моногр. // Нац. ін-т стратегіч. дослід-

жень і Нац. ін-т укр.-рос. відносин. — К.: НІСД, 1999. — 384 с.

33. Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки соціально-політичного та соціально-економічного розвитку: Моногр. / За ред. Ю. Г. Рубана. — К.: НІСД, 2009. — 655 с.

34. Україна в системі міжнародної безпеки / Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки. — К.: ПЦ "Фоліант"; ВД "Стилос", 2009. — 572 с.

35. Шаповал В. Поняття держави і суверенітету в конституційному праві // Вісн. Конституційного Суду України. — 2003. — № 1.

В умовах становлення національної безпеки України розвивається національна стратегія інформаційної безпеки. Проаналізовано становлення нормативно-правового забезпечення інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки держави як важливих складових системи національних інтересів України в інформаційній сфері.

В условиях становления национальной безопасности Украины развивается национальная стратегия информационной безопасности. Проанализировано становление нормативно-правового обеспечения информационного суверенитета и информационной безопасности государства как важных составных системы национальных интересов Украины в информационной сфере.

With the establishment of the national security of Ukraine is developing a national strategy for information security. Analyzed establishment of legal sovereignty software information and information security as important components of the national interests of Ukraine in the information field.

Надійшла 12 квітня 2010 р.

ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 123–129

Особливості політичної модернізації в Україні загалом характерні для перехідних суспільств, які прагнуть “вписатись” у процес так званого “осучаснення навіздогін”. Це супроводжується спробами остаточного подолання наслідків тоталітарної системи. На відміну від Російської Федерації, яка була імперським центром, перед Україною постало завдання позбутися постколоніального синдрому.

Суспільство і політична система безперервно змінювалися протягом усього історичного шляху, починаючи від періоду свого виникнення. Часом ці зміни мали прогресивний характер, тобто давали можливість одним суспільствам домінувати над іншими. Інколи, навпаки, зміни полягали у регресі і деградації, які призводили до відставання і навіть загибелі соціумів (наприклад, цивілізації Центральної Америки після приходу європейців). Переважали поступальні, еволюційні перетворення, але часто траплялися також різкі зміни, революційного характеру. Вперше на глибокому теоретичному рівні соціально-політичні перетворення були осмислені в період Просвітництва і революцій, що розпочався у XVIII ст. Серед філософів, які цікавилися питаннями причини і характеру трансформацій своєї епохи, можна назвати Джона Локка, Адама Сміта, Алексіса де Токвіля та ін. [1]. Різкі і прогресивні зміни, що сталися із західними суспільствами у XX ст., були досліджені американськими і європейськими науковцями, які для пояснення перетворень розробили концепцію модернізації.

Теорія політичної модернізації складається з багатьох концепцій, об'єднаних ідеєю реальності та відтворюваності позитивних соціально-політичних зрушень. Вона увібрала в себе різні ідеї і теорії, що містять відмінні висновки й рекомендації, мають різну соціально-політичну спрямованість і є нерівноцінними за науковою значущістю. Серед представників цього напрямку такі політологи й соціологи, як С. Ліпсет, Г. Алмонд, С. Верба, Р. Варт, Д. Аптер, Д. Коуелман,

Л. Пай, Д. Лапаламбара, В. Ростой, С. Хантінгтон, В. Цапф, С. Ейзенштадт, Д. Лернер, В. Мур, А. Етціоні, П. Бергер та ін.

Концепція політичної модернізації має два основні виміри. По-перше, це комплекс науково-методологічних засобів, спрямованих на пояснення джерел, характеру і напрямів політичних змін на історичній, сучасній і постсучасній стадіях загальноцивілізаційного розвитку з розкриттям на рівні окремо взятих соціумів усієї сукупності відносин: держава — міжнародна система, держава — громадянське суспільство, держава — особистість, індивідуум — індивідуум та ін. По-друге, це практичне втілення елементів раціоналізації влади і політичної бюрократії через органічне поєднання політичних, економічних і духовних чинників соціального розвитку; зростання здатності політичної системи адаптуватися до нових соціальних зразків; ослаблення і заміну традиційних еліт модернізаторськими; подолання відчуження населення від політичного життя й забезпечення його групової та індивідуальної участі в ньому; постійне вдосконалення нормативної та ціннісної систем суспільства [2].

Теорія політичної модернізації пройшла кілька етапів свого становлення і розвитку. Перший етап розпочався у середині XX ст., після завершення Другої світової війни. У цей історичний період домінування західних країн, передусім США, у сфері управління, стандартів споживання та багатьох інших аспектів здавалося беззаперечним, а отже, моделлю модерної держави визнавалися Сполучені Штати. Інакше кажучи, модернізація

розумілась як “вестернізація”, тобто копіювання західних зразків в усіх сферах життя. Це відбувалося у 50–60-х роках, коли існувало жорстке протистояння двох суспільно-політичних систем, поряд із цим відбувався процес виникнення так званого “третього світу” (колишні колонії та напівколонії), тому потрібно було виробити нову парадигму соціально-історичного розвитку. Необхідність модернізації країн третього світу за західними зразками, крім інших причин, була продиктована боротьбою з поширенням на цих самих територіях комуністичної ідеології та соціально-політичного ладу [3].

Варто зазначити, що у своїх витоках модернізаційні теорії спочатку спиралися на універсалістські традиції західного лібералізму, що репрезентував думку, нібито етапи розвитку всіх країн і народів є однакові. Так вважали розробники концепцій модернізації, однак на той момент вони ще не встигли перевірити дієвість своїх теорій на практиці в умовах складного і різноманітного світу. На цьому етапі у модернізаційній теорії домінує думка, що механізми економічного зростання є детермінантою впровадження політичних інститутів західного зразка, що ж до культури, то вважалося, що її прозахідні цінності будуть сприйняті автоматично. Практична реалізація положень такої стратегії модернізації полягала у соціально-економічному вирівнюванні країн Азії, Африки і Латинської Америки, які вважалися тоді економічно відсталими, із розвиненими країнами. Але на практиці демократизація, пропаганда ліберальних цінностей, встановлення парламентської системи та інших стандартів західної організації влади сприяли не підвищенню ефективності державного управління, а корупції чиновництва, свавілля бюрократії, що займалася лише самозбагаченням, катастрофічному розширенню суспільства та його політичній аморфності, зростанню у ньому конфліктності та напруження. Західні інституції запроваджувалися формально, демократичні цінності засвоювалися поверхнево, політичні еліти колишніх колоній почали застосовувати практику “внутрішнього колоніалізму” [4].

Другий етап розвитку теорії модернізації припадає на 1970–1980 рр. Причинами перегляду попередніх теоретичних постулатів були, по-перше, очевидність у багатьох випадках недієвості універсальних західних рецептів, а по-друге, значні соціально-економічні, політичні та технологічні успіхи країн, які отримали назву “азійські тигри”. Ціла низка країн знайшла внутрішні ресурси і стимули модернізації, які відрізнялися від захід-

них, однак давали не менші результати. Для “азійських тигрів” таким ресурсом слугувала традиційна культура, що засновувалася на синкретизмі східних філософсько-релігійних вчень — конфуціанстві, буддизмі, даосизмі. Зримі успіхи мали також країни, які використовували потенціал комуністичної ідеології (СРСР, КНР) та ісламські цінності (країни Близького Сходу, Індонезія).

Поспішаючи за практикою, стала змінюватися і теорія модернізації. Пріоритетом було визначено дослідження змін соціальних, економічних, політичних структур, які відбувалися не за моделями західної демократії. Існування традиційних інститутів та цінностей політологів вже не розглядали як перешкоду до “модерну”. При збереженні пріоритетності універсальних критеріїв і цілей майбутнього розвитку, їх реалізація вбачалася вченим саме у специфічній національній формі. Цю реалізацію розглядали як відносно тривалий етап, на якому можливий не лише розвиток, а й звичайне відродження раніше існуючих елементів, і, також, цілком можливим може бути занепад [5].

На даному етапі відбувається перегляд ролі соціокультурного (цивілізаційного) чинника в модернізаційних процесах, він визнається чи не найголовнішим у їх перебігу. Було висунуте теоретичне припущення, що модернізація можлива лише за умови зміни ціннісних орієнтацій широких верств суспільства, подоланні криз політичної культури суспільства. Окремі дослідники намагалися вивести закон глобальної дисгармонії, що доводив би невідповідність соціокультурного характеру суспільства та потреб його модернізації, заснованої на універсальних цілях [6].

На третьому етапі розвитку теорій модернізації (1980–1990 рр.) відбулося узагальнення набутого теоретичного досвіду і зміцнення ґрунтового академічного напрямку досліджень. Водночас, розробляються практичні рецепти та розвивається індустрія консалтингових послуг. Цей період характеризується зменшенням відвертого втручання західних урядів у справи “немодернізованих країн”. Натомість, набувають міжнародної ваги недержавні консалтингові організації та аналітичні центри, до послуг яких добровільно вдаються уряди, які прагнуть модернізувати політичну систему. Теорії модернізації перетворилися із засобу концептуального забезпечення зовнішньої політики Заходу в інструмент комплексного пояснення, консультацій та прогнозування соціально-політичного розвитку. Після розпаду соціалістичного табору (і деяких соціалістичних

держав), у міжнародних консалтингових організацій з'явилося багато клієнтів, які прагнули переставити посткомуністичні суспільства на рейки демократії і капіталізму. Складнощі, які постали для теорії модернізації у цей період, були пов'язані з дилемою, чи зможуть східноєвропейські суспільства віднайти власні моделі розвитку (як, наприклад, "азійські тигри"), чи варто переносити західноєвропейські зразки. Здається, жертвою боротьби різних концепцій модернізації стала також і Україна, в якій досі точаться дискусії — чи варто переймати західні взірці, чи шукати свого коріння і йти власним шляхом.

Одним з найголовніших завдань модернізації є структурне оновлення політичної системи, формування політичної моделі соціальної дії, оскільки політична система повинна бути якомога більш адаптованою до нових викликів, породжених сучасними глобальними процесами, здатною діяти за конкретних історичних обставин, суспільно-політичних ситуацій. Процес модернізації, на думку її дослідника С. Блека, поділяється на кілька стадій: 1) визначення мети і порядку денного; 2) консолідація зорієнтованої на модернізацію еліти; 3) трансформація інституцій; 4) інтеграція суспільства на новій основі [7]. В сучасній Україні досі не подолані глибокі суперечності в середовищі політичної еліти щодо завдань і шляхів реформ. Однак існують проблеми і на більш глибокому рівні: декларації необхідності реформ і модернізації далеко не завжди означають реальну готовність їх впроваджувати, оскільки оптимізація соціально-економічної і політичної системи неминує зруйнує непрозорі схеми перерозподілу матеріальних благ та утримання влади, які тримають "на плаву" багатьох українських можновладців. Отже мусимо констатувати, що друга стадія модернізації залишається не пройденою, натомість створюється видимість реформ, які, по суті, є псевдореформами.

Сучасні теоретики визнають, що модернізація має альтернативний характер, тобто можливі різні варіанти вживання заходів з оновлення, залежно від умов їх перебігу, національних традицій, культурно-релігійних цінностей, але узагальнений світовий досвід дає можливість все ж таки вести мову про певні стандарти в організації економіки, політики, соціальних відносин. Це, насамперед, товарно-грошовий регулятор виробництва, збільшення витрат на освіту, зростання ролі науки в раціоналізації економічних відносин, сприяння якомога більшій соціальній мобільності населення, плюралістична організація влади, зростання

політичних комунікацій та багато інших тенденцій. Однак, наявність універсальних норм зовсім не означає наявності якоїсь однієї обов'язкової програми розвитку для всіх країн, що проходять модернізацію.

Як ми вже зазначали, найкращі умови для реалізації цих норм складаються внаслідок їх синтезу з позитивним соціокультурним потенціалом конкретного народу. Загалом, у такому ж напрямі слід рухатись і Україні, однак залишається відкритим питання: чи справді більшість суспільства сповідує європейські цінності [8]?

Розрізняють два типи модернізації: органічну та неорганічну (відображену) [9]. Органічна модернізація відбувалася (і продовжує відбуватися) у країнах Західної Європи та Північної Америки. Цьому типу модернізації притаманні власні закономірності і самостійний творчий пошук шляхів удосконалення соціальних систем; розвиток відбувається у формі неперервного еволюційного та революційно-реформаторського процесу. Для органічної модернізації характерним є не орієнтація на запозичені моделі розвитку, а створення власних моделей, які можна поширювати серед інших суспільств. Власне сам концепт модернізації з'явився серед західних теоретиків як ідея принципової можливості відтворення процесів у їхніх суспільствах (органічна модернізація), у суспільствах менш розвинених (неорганічна модернізація).

Україна рухається шляхом модернізації другого типу. Відображена модернізація здебільшого зумовлена не внутрішніми, а зовнішніми чинниками розвитку і характеризується нерівномірністю змін в економіці, політиці, культурі, соціальних відносинах. Шляхом неорганічної модернізації просуваються країни, які умовно поділяються на країни другого і третього ешелонів капіталістичного розвитку (на противагу першому ешелону, який проходить органічну модернізацію). Перші з них мали певні риси капіталізму та індустріального виробництва, але модернізація відбувалася там переважно під зовнішнім впливом. У країнах третього ешелону внутрішніх передумов капіталізму практично не існувало, а тому й модернізація в них набула викривленого характеру, що проявилось в різних аспектах, зокрема, зіткнення спроб форсованими методами згори накинути західні моделі та цінності з прагненнями традиційних верств населення зберегти свій статус і свою ідентичність [10].

У цьому плані Україна, поряд з деякими сусідніми країнами, займає особливе місце: з одного

боку, процес розвитку капіталістичних відносин тут тривав з другої половини XIX ст., а з другого — його було перервано під час комуністичної трансформації першої половини XX ст. У результаті, Україна фактично потрапила з другого ешелону у третій, хоча з точки зору техногенного потенціалу, вона була більш модерною ніж за часів царату.

Після 1991 р. перед Україною відкрилися широкі можливості для всебічної модернізації її суспільства на основі врахування світового досвіду та реалізації власного соціокультурного потенціалу. На жаль, з досягненням певного стартового рівня для модернізації, Україна, внаслідок розриву між бажаними наслідками політичних змін та реальними їх результатами, потрапила у ситуацію, відому в політичній науці як “синдром модернізації”. Цим терміном позначають проблему, породжену протиріччям між процесом диференціації вимогами рівності та здатністю політичної системи до інтеграції [11].

Розв’язання проблеми подолання “синдрому модернізації” вимагає теоретичного та організаційного забезпечення модернізаційного процесу, що передбачає насамперед визначення та розв’язання основних його проблем. Проблеми модернізації українського суспільства похідні від кризового становища перехідного періоду, який затримався в Україні невинновдано довго. На відміну від країн, що рішуче стали на бік демократії (Естонія, Польща, Чехія та ін.), або пішли шляхом зміцнення владної вертикалі авторитарними методами (Росія, Білорусь, Казахстан та ін.), Україна досі перебуває у нестабільному динамічному стані, що характеризується відсутністю як повноцінного громадянського суспільства, так і потужної центральної влади.

Особливості політичної модернізації в Україні загалом характерні для перехідних суспільств, які прагнуть “вписатись” у процес так званого “осушчення навздогін” (В. Пугачов) [12]. Це супроводжується спробами остаточного подолання наслідків тоталітарної системи. На відміну від Російської Федерації, яка була імперським центром, перед Україною постало завдання позбутися постколоніального синдрому. Це зумовлює своєрідність самого державотворчого процесу в Україні, яка, на думку сучасного українського економіста В. Малеса, “полягає у переході, по-перше, від колоніального статусу на шлях самостійного розвитку і, по-друге, від тоталітарно організованого державно-монопольного управління методами прямого розпорядництва (командно-адміністра-

тивна система) до визначення державних пріоритетів соціально-економічного розвитку, виходячи із суспільних потреб” [13].

Однією з обтяжуючих обставин для України є те, що ментальності як владно-бюрократичній верхівці, так і значній частині суспільства притаманні всі “гріхи” посттоталітарного і постколоніального спадку. Особи, які претендують на роль політичної еліти (і в силу обставин де-факто посідають її місце), не дотягують до рівня “державних мужів” і за стилем та політичною поведінкою більше нагадують провінційних сатрапів зі схильностями Остапа Бандера. Політична система України залежна від чужих національних традицій, ментальності, цінностей та ідеологічних схем, привнесених ззовні. Значна частина української влади і досі перебуває в ілюзії “вищості” колишнього Центру, на волю якого треба зважати. Дефіцит демократії та ефективної прозорості правової системи спокушає владу та суспільство діяти методами корупції і тіншових схем.

На перешкоді ефективній політичній модернізації стоїть всеохоплююча системна криза, яка має багато аспектів, серед яких О. Бабкіна виділяє: кризу ідентичності (розрив соціально-структурних підрозділів суспільства з політичною системою); кризу легітимності (низький рівень лояльності населення до даної політичної системи, відсутність згоди в суспільстві щодо природи і методів діяльності політичної влади); кризу участі (відчуження населення від політичного життя, створення правлячою елітою перепон для залучення до політичної діяльності соціальних груп, які висувують свої претензії до влади); кризу проникнення (невідповідність проголошених владою цілей і напрямів соціального розвитку реальній соціально-політичній ситуації, низький рівень можливостей системи державного управління); кризу розподілу (порушення принципів забезпечення прийнятного для суспільства рівня матеріального добробуту і допустимої межі соціальної нерівності та соціальної несправедливості) [14].

Для подолання цих криз знадобляться не лише “рецепти модернізації”, а й неабиякі зусилля нового покоління української влади та всього суспільства. Саме тому однією з найважливіших проблем політичної модернізації є досягнення відносно стійкої рівноваги і політичної стабільності в суспільстві на основі визначення природи і напрямку процесів, що відбуваються в ньому. Необхідно визнати, що українське суспільство сильно розшароване за регіональною, мовною,

релігійною, майновою, віковою та іншими ознаками. Від ефективності подолання (значущості) цих розшарувань залежить соціальна стабільність та спроможність обирати справді легітимну і професійну владу, яка б діяла на користь абсолютної більшості народу.

Другою важливою проблемою у процесі політичної модернізації українського суспільства є пошук оптимальних способів переходу від традиційного суспільства до раціонального, пом'якшення вірогідного зіткнення старих, традиційних для даної національної політичної культури цінностей і норм політичного життя з новими модернізованими інститутами. Тут необхідно насамперед уважно поставитись до формування політичного режиму і створення системи соціального управління, зорієнтованих на витворення стилю соціально-політичного життя, відповідного запитам і внутрішнім потребам українського суспільства.

Третьою проблемою політичної модернізації сучасної України є налагодження системи постійного зворотного зв'язку й діалогу між представниками владних структур і населенням, збільшення числа індивідів, які мають не лише право, а й реальну можливість бути почутими під час винесення політичних рішень. Саме на ці аспекти варто звернути особливу увагу архітекторам політичної реформи, яка, очевидно, ще не завершилася. Весь період з 2005–2010 рр. позначився політичними явищами і процесами, які унаочнили недовіру конституційної реформи в її нинішній редакції. Забезпечення механізмів реального впливу на владу громадян створить нові стимули і переломить тенденцію політичної апатії і соціальної фрустрації [15].

Треба зазначити, що не припиняються спроби з боку українського експертного середовища виробити конкретні пропозиції щодо шляхів і механізмів модернізації. Наприклад, у 2009 р. за ініціативи Міжнародного фонду “Відродження”, організаційно-координаційної підтримки Лабораторії законодавчих ініціатив та фінансового сприяння Програми “Об'єднуємося заради реформ” (UNITER) провідні незалежні експерти підготували своє бачення необхідних Україні реформ. Створений Проект отримав назву “Стратегія модернізації України. Визначення пріоритетів реформ”. Він містить ключові, з точки зору експертів, реформи, без яких неможливий жодний поступ. Багато із запропонованих експертами кроків модернізації країни є доволі відомими: кризова атмосфера українського суспільства останніх років насичена цими ідеями та поглядами.

Повна версія документа була відкрито розміщена в мережі Інтернет для подальшого обговорення громадськістю і всіма зацікавленими сторонами. Для привернення уваги до цього важливого і актуального документа коротко викладемо його зміст і структуру [16].

“Стратегія модернізації України. Визначення пріоритетів реформ” складається з чотирьох частин. Перша частина називається “Інституційна організація держави і територіального самоврядування”. У ній йдеться про принципи модернізації політичної системи на засадах захисту національних інтересів, підвищення ефективності виконавчої влади, реформування місцевого самоврядування, бюджетної сфери, судової влади та інтенсифікацію відносин публічної адміністрації з громадянами. У другій частині “Модернізація України: соціально-економічний вимір” висвітлено проблеми і пропозиції шляхів їх подолання у цілій низці галузей, зокрема до охорони здоров'я, комунального сектору, захисту прав власності, монетарної і фінансової політики тощо. Третя частина “Зовнішня політика та безпека держави” присвячена пошуку адекватних відповідей на міжнародні виклики національної безпеки, концепції відносин з провідними глобальними та регіональними гравцями на міжнародній арені (США, Росія, ЄС, КНР та ін.), проблемам реформи оборонно-безпекового сектору, реформуванню дипломатичної служби. У четвертій частині “Фундаментальні цінності демократичних змін” наводяться рецепти активізації процесу розбудови громадянського суспільства, забезпечення прав людини і громадянина, забезпечення свободи слова, радикальну перебудову системи освіти, реформи в галузі культури тощо [17].

Як зазначають автори видання, запропоновані ідеї не є абсолютно новими. Цей Проект увібрав у себе всі ті міркування, про які вже багато йшлося, починаючи з 1991 р. Тим не менше, досвід показує, що для ефективної політичної модернізації України бракує зовсім не знань, а політичної волі для їх реалізації на практиці.

Сучасний український соціум є типовим суспільством перехідного періоду, в якому відбувається складний та часом суперечливий процес системної трансформації соціальних, економічних і політичних структур. Протягом останнього десятиліття у вітчизняних наукових і політичних колах не вщухають дискусії щодо визначення стратегії і тактики проведення курсу реформ. Перед суспільством тривалий час стояла проблема

вибору вектора розвитку: соціалізація чи лібералізація економічних та соціальних структур.

Ініціатори проведення системної трансформації в Україні не були готові об'єктивно оцінити майбутні негативні наслідки запропонованих реформаторських проектів та моделей. Країна і до сьогодні залишається великою мірою соціально, економічно та ідеологічно розколотою, що надзвичайно заважає успішному просуванню реформ та визначає падіння довіри та свідомої підтримки громадянами тих реформ, які здійснюються та будуть здійснюватися в майбутньому.

Література

1. Алексіс де Токвіль. Давній порядок і Революція. — К.: Юніверс, 2000. — 224 с.
2. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: Моногр. — К., 1999.
3. Zielonka J., Pravda A. Democratic Consolidation in Eastern Europe. Volume 2. International and Transnational factors. — Oxford University Press, 2001. — 557 p.
4. Політологія посткомунізму. Політологічний аналіз посткомуністичних суспільств. — К.: Політ. думка, 1995. — 368 с.
5. Кремінь В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. — К., 1998.
6. Павленко. Ю. І. Трансформація суспільства та проблеми соціальної політики. — К.: НІСД, 1997.
7. Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. Політологія. — К.: Академвидав, 2008. — 568 с.
8. Стратегія розвитку України: теорія; практика / За ред. О. К. Власика. — К.: НІСД, 2002.
9. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: Моногр. — К.: Вид. центр "Академія", 1999.
10. Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. Політологія. — К.: Академвидав, 2008. — 568 с.
11. Цвєтков В. В., Горбатенко В. П. Демократія — Управління — Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 248 с.
12. Пугачев В. П., Соловьев. А. И. Введение в политологию. — М.: Аспект-Пресс, 2008. — 448 с.
13. Малес В. Держава і регіони. До формування регіональної політики в Україні // Розбудова держави. — 1994. — № 9.
14. Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. Політологія. — К.: Академвидав, 2008. — 568 с.
15. "Конституційна реформа має бути реалізована з урахуванням всенародного обговорення" — Віктор Ющенко / Прес-служба Президента України Віктора Ющенка. — 12.01.10. // <http://www.president.gov.ua/news/16393.html>
16. Стратегія модернізації України: бачення незалежних експертів // Укр. незалежний центр політ. досліджень // <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=603277148&mode=thread&order=0&thold=0>
17. Модернізація України. Визначення пріоритетів реформ. Проект до обговорення. — К., 2009. — 120 с.

Однією з обтяжуючих обставин для України є те, що ментальності як владно-бюрократичної верхівки, так і значної частини суспільства притаманні всі "гріхи" посттоталітарного і постколоніального спадку. Особи, які претендують на роль політичної еліти (і в силу обставин де-факто посідають її місце), не досягають до рівня "державних мужів" і за стилем та політичною поведінкою більше нагадують провінційних сатрапів зі схильностями Остапа Бендера. Політична система України залежна від чужих національних традицій, ментальності, цінностей та ідеологічних схем, привнесених ззовні. Значна частина української влади і досі перебуває в ілюзії "вищості" колишнього Центру, на волю якого треба зважати.

Одним из обтяжающих обстоятельств для Украины есть то, что ментальности как властно-бюрократической верхушки, так и значительной части общества присущи все "грехи" посттоталитарного и постколониального наследия. Лица, претендующие на роль политической элиты (и в силу обстоятельств де-факто занимающие ее место), не достигают до уровня "государственных мужей", и по стилю и политическому поведению больше напоминают провинциальных сатрапов со склонностями Остапа Бендера. Политическая система Украины зависит от чужих национальных традиций, ментальности, ценностей и идеологических схем, привнесенных извне. Значительная часть украинской власти до сих пор пребывает в иллюзии "превосходства" бывшего Центра, волю которого нужно учитывать.

One of aggravating circumstances for Ukraine is that mentalities both an imperiously-bureaucratic top, and a considerable part of a society inherent all "sins" of the posttotalitarian and postcolonial inheritance. Persons who apply for a role of political elite (and owing to circumstances de facto take its place), do not hold out to level of "statesmen"

and behind style and political behaviour remind provincial satraps with propensities Ostap Bender more. The political system of Ukraine is dependent on another's national traditions, mentality, values and ideological schemes introduced from the outside. The considerable part of the Ukrainian power and is till now in illusion of "superiority" of the former Center on which will it is necessary to consider.

Надійшла 13 квітня 2010 р.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДЕМОКРАТІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 130–133

Визначається взаємозв'язок демократії та громадянського суспільства в Україні. Рівновага між громадянським суспільством і державою є важливим фактором стабільного демократичного розвитку, а порушення її призводить до гіпертрофії владних структур, відчуженості і політичне безсилля народу. Загалом, структурні (інституційні) зміни ще не перейшли на культурний рівень і не сформували особистість, здатну захищати власні і суспільні інтереси та бути опорою демократії. Потрібні зусилля як широкого загалу, так і національної еліти, спрямовані на зміцнення інститутів і формування культури громадянського суспільства.

Свобода — це не плід, який дозріває під усіма небесами, тому вона доступна і не всім народам. Чим більше замислюєшся над цим принципом, який встановив французький правник, письменник, політичний мислитель Шарль-Луї де Монтеск'є, тим більше впевнюєшся в його істині, чим більше його заперечують, тим більше прикладів, які підтверджують цей принцип за допомогою доказів. Однією з характерних ознак сучасного історичного розвитку України є політизація всіх сторін життя нашого суспільства. Тому важливим постає питання про формування громадянського суспільства, про політичний плюралізм та політичну культуру особистості і суспільства як факторів, здатних визначати вектори державотворення в країні, особливо транзитного періоду розвитку.

Концепція громадянського суспільства сформувалася на зорі нового часу як усвідомлення переходу суспільства до демократичного алгоритму розвитку, до встановлення між членами суспільства тісних соціальних зв'язків, які забезпечують його силу і стійкість. Ідеї, які стали підґрунтям сучасних уявлень про громадянське суспільство, знаходимо в працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, А. де Токвіля, І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля та ін. Значний внесок у розробку концепції громадянського суспільства, філософське осмислення її місця в умовах еволюції західного індустріального суспільства в інформаційне в другій половині XX ст. зробили

зарубіжні вчені. Цьому присвячені праці Е. Арато (США), Ю. Габермаса (ФРН), Е. Геллнера (США), Л. Даймонда (США), Т. Карозерса (США), Дж. Кіна (Великобританія), Дж. Коген (США), Ж.-Ф. Ліотара (Франція), І. Шпіро (США). Вітчизняні дослідники приділяли увагу висвітленню проблем становлення громадянського суспільства в посткомуністичний період. Слід відзначити праці С. Бобровник, О. Богініча, Г. Вайнштейна, В. Варивдіна, З. Голенкової, В. Головченка, О. Задоянчука, Т. Ковальчука, А. Колодій, О. Кочеткова, І. Левіна, А. Одинцової, Н. Онищенко, С. Перегудова, В. Полохала, Б. Поляруша, Г. Світи, В. Сіренка, В. Скиби, Л. Старецької, В. Хороса. Теорія громадянського суспільства ґрунтується на ідеї автономності та індивідуальної свободи громадян, обмеженої спільними інтересами, партнерській ролі держави у житті суспільства. Відносини і взаємовплив громадянського суспільства і держави — цих двох підсистем єдиної суспільної системи — є визначальними у забезпеченні демократичного поступу країни. Громадянське суспільство створює передумови для децентралізації державної влади шляхом передачі значної частини її повноважень органам самоорганізації та самоврядування громадян. Воно розвивається в умовах правової держави і є базою для забезпечення правового статусу країни [4]. Рівновага між громадянським суспільством і державою є важливим фактором стабільного демократичного розвитку, а порушення її веде до гіпертрофії владних струк-

тур, відчуженості і політичного безсилля народу. Взагалі, поняття “рівновага” є філософською категорією, тому однозначну сутність його розкрити доволі важко, хоча воно і використовується у багатьох суспільних галузях знань. Але політичне розуміння поняття рівноваги між громадянським суспільством і державою є ланцюгом, який складається з послідовних частин, взаємопов’язаних між собою. Зокрема, Гегель доводив, що такі відносини є діалектичними, тобто розмежованими і об’єктивно поєднаними одночасно. Аналізуючи демократичний принцип розвитку, наведемо приклад так званих “терезів” рівноваги, на яких, з одного боку, вбачаємо громадянське суспільство, а з другого — державу. На нашу думку, для того щоб існував баланс у демократичному розвитку країни, яка прагне до світового визнання і насамперед визнання народом своєї країни, на “терезах” рівноваги має бути динамічна рівність двох найважливіших складових: самоврядних громадських організацій і спільнот та інститутів публічної влади. Українські реалії, на жаль, інші. У країні маємо державу, але не маємо розвиненого громадянського суспільства. Через це гальмується розвиток інших сфер життєдіяльності людини. Важливим елементом громадянськості суспільства є розуміння того, що ми робимо, відчуваємо і створюємо. Недарма, англійський філософ, політик Дж. Локк говорив, що результати на фініші залежать від самої людини.

Насамперед, теоретичним підґрунтям усіх новочасних концепцій громадянського суспільства були певні філософсько-історичні і соціально-філософські принципи. Такими передусім слід визнати концепцію природного права і похідну від неї доктрину суспільного договору. З цих філософських підвалин випливала загальноспільна трактація природи громадянського суспільства. Для цього часу стає типовою точка зору, що громадянське суспільство — це певний тип держави, який виникає внаслідок суспільного договору, для захисту природних прав і свобод особистості. Розбіжності в поглядах між мислителями починаються найчастіше на рівні оцінок тієї чи іншої конкретної держави.

Британська думка: Томас Гоббс, Джон Локк. Перший варіант репрезентується соціальною філософією Томаса Гоббса. “Воля держави, — пише Гоббс, — є воля тієї людини, якій доручена верховна влада”. Більше того, на його думку, той, хто має верховну владу, не пов’язаний відповідальністю ані перед законами, ані перед громадянами. І навпаки, громадяни відповідальні як перед законом,

так і перед сувереном. Вони не мають жодних прав стосовно монарха, за винятком тільки тих, яких він поступився добровільно. Гоббс майже повністю виключає будь-які можливості впливу громадян на владу. Він різко засуджує опір народу легітимній владі. Лише в єдиному випадку він визнає можливість непокорі владі: коли виникає небезпека самозбереженню людини. Тобто, тільки право на життя, на його думку, є абсолютним природним правом людини. Наступний крок щодо розвитку концепції громадянського суспільства зроблено Джоном Локком. Він вважав, що передумовою громадянського суспільства є стан, в якому “кожна окрема особистість, незважаючи на ранг, мала б рівновагу з іншими, найостаннішими людьми... Встановити такі умови, за яких ніхто не міг би за власною волею позбавитись сили закону”. І далі загальне резюме: “Для жодної людини, яка належить громадянському суспільству, не може бути зроблено винятком із законів цього суспільства”. У зв’язку з цим, Локк вважає передусім за необхідне: 1) приборкати “левіафана”, тобто повернути верховну владу до лона закону; 2) джерелом влади в державі зробити народ.

Французька думка: Жан-Жак Руссо. Одним з духовних репрезентантів плеяди неофітів доби Просвітництва був Ж.-Ж. Руссо. У духовну історію Європи він входить як один з авторів концепції “суспільного договору”, яка, в його тлумаченні, розглядається як каркас взаємовідносин суспільства і держави. “Суспільний договір, — зауважує Руссо, — це асоціація, що утворюється для захисту особистості, власності і громадянської свободи індивідів, кожний з яких підкоряє себе спільній волі. Після ухвалення “суспільного договору” виникає цілісний суспільний і моральний організм, назва якому — держава... Реставрація суспільної гармонії, втраченої внаслідок зруйнування суспільного стану, можлива лише завдяки реалізації принципу народного суверенітету, що мусить постати замість державного суверенітету”. У такий спосіб пропонується проект створення нового типу політичної організації, яка, на думку Руссо, приведе до скасування держави і уряду в традиційному плані. Ця мета може бути досягнута за рахунок нового одержавлення громадянського суспільства. Кожен громадянин у такій державі мусить стати чиновником, посадовою особою держави, що виконує певну функцію. Тобто мова йде про створення тоталітарної держави, де громадянське суспільство поглинається політичною силою держави.

Німецька думка: Георг Вільгельм Фрідріх Гегель. Вчення Руссо про загальну волю істотно вплину-

ло на політичну філософію Гегеля. Хоча, відразу зауважимо, що гегелівська концепція громадянського суспільства принципово відрізняється від руссоїстської. Саме Гегель піддав найбільш ґрунтовному філософському аналізу соціальний феномен, який отримав назву громадянського суспільства. “У своїй “філософії права”, — слушно зауважує В. І. Шинкарук, — він узагальнив цивілізаційні здобутки буржуазного суспільства, що утверджувались тоді в Європі, у понятті громадянського суспільства як основи правової держави”. Спочатку необхідно підкреслити два моменти. По-перше, від Гегеля починається стара традиція чіткого свідомого розмежування політичної держави і громадянського суспільства. Останнє для нього, це сфера суспільного життя, що знаходиться між сім’єю і державою, це сфера приватного, особистого життя індивідів, які разом з тим своєю діяльністю створюють суспільство. “Одним принципом громадянського суспільства є конкретна особа, котра є для себе як особлива мета... В громадянському суспільстві кожний для себе — мета, все решта для нього ніщо”. По-друге, Гегель перший в історії філософської думки, хто поставився до феномена громадянського суспільства історично. Для нього це необхідна фаза розвитку об’єктивного духу, а якщо ще точніше, то фаза розвитку звичаєвості. Тому всі оцінки громадянського суспільства про його розумність, нерозумність, доцільність, недоцільність, бажаність, небажаність тощо, в його трактації, мають сенс тільки в історичному аспекті [5].

Насамперед у теоретичному аспекті необхідно вдосконалювати наукове розуміння правової держави і громадянського суспільства (сьогодні фактично ці дві категорії, зазвичай, вживаються разом). Такі поняття, як “суспільство” і “держава”, пройшли тривалий період еволюції сутнісного тлумачення. Держава стає органом подолання соціальних протиріч, урахування і координації інтересів різних груп населення, проведення в життя таких рішень, які б позитивно сприймалися різними верствами суспільства, її мета — за допомогою соціальної політики, забезпечення рівності та умов політичної співучасті об’єднати народи, стабілізувати соціальну, правову та економічну системи, забезпечити їх прогресивну еволюцію. Для України це особливо актуально, тому що правлячий нині режим, за яким стоять інтереси фінансово-промислових олігархічних кланів, скомпрометував саму ідею ринкових перетворень. А саме довіра до уряду, до системи державно-правових інститутів є вирішальною передумовою еконо-

мічного, соціального та політичного зростання. Магістральним шляхом розвитку держави в сучасних умовах є її трансформація в демократично-соціальну правову державу.

За роки незалежності в Україні склалась мережа інститутів громадянського суспільства, розвивається політичний плюралізм, завдяки яким суспільне життя набуло певних рис громадянського суспільства, рис, які істотно відрізняють його від організації життя за комуністичного режиму. Розглядаючи сучасне громадянське суспільство, за своєю природою йому органічно ближче індивідуалізм (за теоретичними знаннями). Але маю суперечні думки з цього приводу. Однозначно, що при визначенні поняття “громадянського суспільства” маємо на увазі індивіда, кожного окремого громадянина, який певним чином має незалежний спосіб життя згідно з принципами рівності, свободи в межах ознак тих суспільно-політичних заданостей, у сприйнятті і несприйнятті яких громадянин бере участь на рівних правах і засадах з іншими громадянами. З цього розуміння можна виокремити і ознаки колективізму: рівність, ознаки суспільно-політичних властивостей [11]. Отже, на нашу думку, для розвитку громадянського суспільства потрібні елементи індивідуалізму та колективізму, що базуватимуться на демократичних цінностях, на цінностях, які сприятимуть розвитку людини як індивіда, і як члена суспільства. Формально існує правове поле, необхідне для захисту прав особи та для її добровільної участі у вирішенні громадських справ. З утвердженням інституту приватної власності були утворені приватні школи, вищі навчальні заклади, культурно-освітні установи, які також є проявом громадянського суспільства в демократичній державі. Розвивається благодійництво як форма громадської діяльності. З’явилося багато приватних ЗМІ. Поки що в країні існують значні проблеми з їх незалежністю та свободою слова, однак є і рух (у журналістському середовищі і поза ним), спрямований на виправлення ситуації.

Разом з тим, громадянське суспільство в Україні поки що не заявило про себе як центр сили, з яким би мусили рахуватися владні структури, не стало противагою владі. Вкрай потрібні радикальні зрушення в системі цінностей, у характері стосунків між державою і громадянином (суспільством), у судово-правовій системі. Покладання на “зв’язки” при захисті особистих інтересів і на “керівництво” при розв’язанні суспільних проблем, так само як і мовчазне сприйняття зловживань під час виборів і референдумів, свідчать

про те, що політична культура громадськості як визначальний фактор рівня суспільного розвитку в Україні залишається на недостатньому рівні. Заважають вкорінені у масовій свідомості стереотипи тоталітарного минулого, у тому числі й персоналістські орієнтації більшої частини людей; їх сподівання на те, що порятунок прийде від “сильного лідера” і як наслідок — вичікувальна позиція замість громадянської активності. Загалом, можна сказати, що структурні (інституційні) зміни поки що не перейшли на культурний рівень і не сформували особистість, здатну захищати власні і суспільні інтереси та бути опорою демократії. Потрібні зусилля як широкого загалу, так і національної еліти, спрямовані на зміцнення інститутів і формування культури громадянського суспільства.

На сучасному етапі політичного розвитку в Україні відчувається особливо гостра потреба саме в реальних, що мають практичну спрямованість, політичних знаннях людини, за допомогою яких вона могла б вплинути на політичну владу, взяти активну участь у політичному житті. На нашу думку, теорія громадянського суспільства, досвід його розвитку в інших країнах, безперечно, має велике значення для України, але адекватний аналіз саме українського суспільства приведе до розуміння і розв’язання конфліктів різного забарвлення на всіх ступенях розбудови громадянського суспільства. Україна визначила орієнтацію свого розвитку — побудова демократичної, соціально-правової держави. Та коли в цьому розумінні йдеться про вищий політичний, але абстрактний ідеал, то уявити собі будь-яку конкретну картину остаточної досконалості

неможливо. Може йтися лише про безкінечний процес еволюції.

Література

1. Варывдин В. А. Гражданское общество // Социально-политический журнал. — 1992. — № 8. — С. 27.
2. Воловик В. Політична культура і влада // Людина і влада. — 2000. — № 11–12. — С. 14.
3. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадське суспільство. — Л.: Літопис, 2000. — 318 с.
4. Гаджиев К. С. Концепция гражданского общества: идейные истоки и основные вехи формирования // Вопр. философии. — 1991. — № 7. — С. 30.
5. Гегель Г. В. Ф. Основы философии права, або природне право і державознавство. — К.: Юніверс, 2000. — 329 с.
6. Громадянське суспільство в Україні: проблема становлення / В. Ф. Сіренко, С. Б. Боровін, О. І. Богінч, В. В. Головаченко та ін.; НАН України, Ін-т держави і права. — К.: Логос, 1997. — 124 с.
7. Кін Джон. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. — К.: КІС; АНОД, 2000. — 192 с.
8. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Л.: Червона калина, 2002. — 276 с.
9. Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. Т. I. У полоні Платонових чарів / Пер. з англ. О. Коваленко. — К.: Основи, 1994. — 444 с.
10. Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. Т. II. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники / Пер. з англ. О. Буценко. — К.: Основи, 1994. — 494 с.
11. Розенблюм Н. Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму // Незалежний культурологічний часопис. — 2001. — № 21 — С. 29.
12. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і “розбудова держави”. — К.: Критика, 2000. — 272 с.

Ставши на шлях демократичного розвитку, українське суспільство має подолати недовіру до влади і відчуження значної частини українського народу від громадського життя і політики; використати засоби громадянського суспільства для зменшення всевладдя державних чиновників і для того, щоб формально демократичні інститути влади почали керуватися принципами демократії на практиці.

Став на путь демократического развития, украинское общество должно преодолеть недоверие к власти и отчуждению значительной части украинского народа от общественной жизни и политики; использовать средства гражданского общества для уменьшения всевластия государственных чиновников и для того, чтобы формально демократические институты власти стали руководствоваться принципами демократии на практике.

Becoming on the way of democratic development, Ukrainian society must overcome a mistrust to power and alienation of considerable part of the Ukrainian people from public life and policy; to use facilities of civil society for diminishing of absolute power of public administrators and in order that legalistically the democratic institutes of power began to follow principles of democracy in practice.

Надійшло 14 квітня 2010 р.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МОНОПОЛЯРНОГО І МУЛЬТИПОЛЯРНОГО СВІТУ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 134–138

Розглядається система монополярного і мультиполярного світу і місце України в ній. Досліджено можливі варіанти майбутнього розвитку України в контексті сучасних глобалізаційних процесів. Дається коротка характеристика глобалізації як явища (її позитивні та негативні сторони). Моделюється ситуація монополярного світу, становище України в системі монополярних відносин з домінуючою державою, якою може стати США, КНР, РФ та ЄС.

Держава — це не просто інститут управління суспільством, це організм, який не може існувати окремо від інших собі подібних. Держава, як суб'єкт міжнародного права, не може встановлювати власні правила, не беручи до уваги думку інших держав. Має існувати певна рівновага, симбіоз. Тож суспільство винайшло систему правил поведінки всіх держав на міжнародній арені — систему міжнародних відносин. Таким чином у 1648 р. було започатковано першу систему міжнародних відносин, яка отримала назву Вестфальського світоустрою.

Нині питання монополярного і мультиполярного світу є дуже актуальним для України, оскільки уряд зобов'язаний визначити напрям зовнішньої політики держави для її подальшого розвитку. Світ не може чекати поки Україна врешті-решт визначиться у своєму виборі. Процес глобалізації та регіоналізації триває, і якщо Україна так і залишатиметься у стані невизначеності, то вона може знову втратити свою незалежність.

Питання про місце України в системі монополярного та мультиполярного світу стало об'єктом дослідження для багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них М. Козловець, Л. Чекаленко, Ю. Павленко, М. Сенченко, В. Хуан, Р. Філіпович, М. Мобаран та ін. Головна тема їхніх досліджень — сучасні глобалізаційні процеси, а саме: їх позитивні і негативні наслідки. Думки вчених відрізняються між собою, але всі вони згодні з тим, що Україна повинна вибрати певний шлях розвитку — чи це буде самостійний шлях розвитку, чи розвиток у співпраці зі Сходом або Заходом.

Основною метою публікації є демонстрація можливих наслідків глобалізаційних перетворень. Головне завдання роботи — з'ясувати роль і місце України в системі монополярного і мультиполярного світу та знайти найкращі варіанти для подальшого розвитку країни.

Закінчення Другої світової війни поклало початок існуванню нової системи міжнародних політичних відносин, а саме: біполярної системи, де влада у світі розподілялася між двома наддержавами — США і СРСР. Світ розділювався на держави капіталістичного і соціалістичного таборів, на Схід і Захід, на тоталітаризм і демократію. У 1949 р. за ініціативою США було створено Організацію Північноатлантичного договору, НАТО, а в 1955 р. у відповідь на американські дії СРСР створила Організацію Варшавського договору. Хоча в суспільстві існувало значне напруження через можливість третьої світової війни, все ж таки була певна рівновага, яка унеможлилювала домінування однієї держави над цілим світом.

Розпад СРСР не зробив США гегемоном у світовому пануванні, оскільки на міжнародній арені з'явилися нові суб'єкти міжнародних відносин. ЄС, як союз держав — членів Європейських Спільнот (ЄВС, ЄОВіС, Євратом), став ще однією силою в боротьбі за світове панування. КНР, яка займає 3-тє місце у світовій торгівлі, також висуває свою кандидатуру на пост "володаря світу". Японія, яка випереджає весь світ технологічними розробками, майже не маючи корисних копалин, продовжує впливати на економіку всього світу. Індія, Російська Федерація та інші держави, що

стрімко розвиваються, також спроможні конкурувати з США та ЄС.

Таким чином, світ з біполярного перетворився на мультиполярний, де у кожній державі своя стратегія розвитку. Але серед “держав-велетнів” ще існують позаблокові держави, серед них і Україна.

Існування України як незалежної держави та окремого суб’єкта міжнародного права на геополітичній карті світу стає дедалі важчим. У мультиполярному світі, де всі держави об’єднуються в певні союзи, дуже важко залишатися осторонь. І тут постає питання про глобалізацію. На думку М. І. Сенченка, глобалізація — це спосіб завоювання світового панування, ідеологія поділу людства на дві частини: на пануючий та обслуговуючий клас [7, 77]. Тобто глобалізація — це той процес, який, об’єднавши світ в одну суцільну спільноту, знищить раз і назавжди самостійність людини, відкриє двері транснаціональним корпораціям, які стануть монополістами в економічній системі держави. Доктор Р. Філіпович у своїй статті “Глобалізація: обличчя і суть” наголошує, що тільки 10 держав світу мають доходи, що перевищують капітали найбільших корпорацій. За його даними філії компанії “Шелл” виконують операції у 130 країнах світу, а корпорація “Макдональдс” має близько 20 тис. філій по всьому світу [8, 16].

Існує і позитивна думка про глобалізацію. Наприклад, Надзвичайний і Повноважений Посол В’єтнаму В. З. Хуан визначає глобалізацію як “інтеграцію держав у світову економіку за допомогою політики “відкритих дверей”: через лібералізацію торгівлі, розширення всіх галузей виробництва й обміну на ринку, звуження протекціоністських заходів, узгодження національних правових систем з міжнародними вимогами” [9, 18]. Тобто глобалізація спрощує умови торгівлі між країнами, збільшує фінансові потоки, дає можливість розповсюдженню інновацій у будь-якій сфері суспільних відносин, зменшує силову напругу між державами і таким чином просто поліпшує становище кожного суб’єкта глобалізаційного процесу.

Дуже часто політики-популісти висловлюються, що Україна — це позаблокова держава, яка повинна розвиватися самотужки, без допомоги НАТО, ЄС та “старшого брата” — Росії. Звичайно, романтичний ірраціоналізм завжди має привабливий вигляд, але якщо придивитися ближче до сьогоденної ситуації, то можна помітити, що Україна не здатна розв’язати свої економічні, політичні та інші проблеми самотужки.

Їй конче необхідна допомога зі сторони. Як писав М. Козловець в одній зі своїх статей: “Українська держава перестає виконувати свої визначальні функції. Вона слабо контролює кордони та міграційні потоки, якість продуктів харчування та медикаментів, не забезпечує ні обороноздатності, ні економічної незалежності, ні соціальної справедливості” [2, 46].

Українська територія хоч і багата на корисні копалини, але все ж таки українська економіка багата в чому залежить від інших держав. Питання газу і нафти, мабуть, ще на довгі роки залишиться болючим для українського уряду. Ідея створення Російським урядом “північного” та “південного” потоків — газопроводів, які прямують до Європи через Балтійське та Чорне моря, обминаючи при цьому територію України, може негативно позначитися на економічній ситуації нашої держави. РФ здійснює тиск на економіку України, бо розуміє, що за таких умов Україна не зможе існувати без російської допомоги. І це стосується не тільки нафти і газу. Відносини України і Росії завжди були не найкращими, але все ж таки з економічної точки зору Росія для української сторони найбільший торговий партнер.

М. І. Михальченко стверджує, що Україна — це лімітроф, тобто прикордонна зона, яка об’єднує дві цивілізації — західну і російсько-євразійську. І головною особливістю є те, що лімітроф — це перехідний стан, якщо народ лімітрофу не вкоріниться у структурі певної регіональної цивілізації, існування цієї держави як незалежної стане проблематичним [3]. Тобто Україні вже час остаточно визначитися з напрямом подальшого розвитку.

Україна для Заходу — це щит, який захищає території ЄС від РФ, тому ЄС не вигідно приймати Україну до свого складу. Росія, за умов членства України, може відчувати як економічну, так і військову небезпеку для себе, що може, у свою чергу, викликати економічний тиск і на країни ЄС, і це ще в кращому випадку. У гіршому — цей вступ може призвести до чергового військового конфлікту світового масштабу, і саме Україна стане епіцентром подій, оскільки вона стоїть на шляху між Європою та Росією.

Усі зазвичай намагаються зрозуміти, чи потрібні нам Росія, США, ЄС, замість того, щоб запитати себе, а чи потрібні ми їм? Може їх все це влаштовує? Останнім часом інтерес уряду США до України дещо послабився. Америка нарешті зрозуміла, що потрібно піклуватися про свій народ, а не про демократію у світі. Заволодіти світом вони

ще встигнуть, а от врятувати свою державу може вже й не бути нагоди. Отже, взаємовідносини України з США можуть уповільнитися, або навіть припинитися на необмежений термін. Тому вступ до НАТО унеможлиблюється, оскільки більшість її членів проти прискореного вступу України, а задовольнити умови вступу до НАТО Україна, на жаль, поки що не здатна. А без НАТО нам не бачити і членства в ЄС.

Ідея Радянського Союзу була вже не такою й поганою. Звичайно, були великі мінуси цього союзу, але це не помилки народів, які об'єдналися під єдиним прапором, це були помилки влади. Не обов'язково повертати разом із спільною державністю тоталітарний режим правління. Демократія в її найкращому розумінні може створити аналог ЄС, але для цього не потрібно знищувати національні та етнічні ознаки народів, навпаки, їх потрібно захищати, розвивати та вдосконалювати. Нам не потрібний централізм у владі, нам потрібна самоорганізація та самореалізація влади на місцях, яка забезпечить захист та гідний розвиток як народу окремої країни, так і народу Союзу в цілому. На базі СНД Україна, разом з іншими державами-членами, може увійти у новий союз, який буде побудований, враховуючи помилки СРСР і сучасного ЄС.

Монополярний світ ставить перед Україною чимало невизначених питань. Монополярний світ — це світ, де існує єдиний центр впливу, де характер міжнародних політично-економічних відносин диктує одна держава, де немає плюралізму в міжнародних відносинах, а існує тільки одна єдина виважена стратегія, згідно з якою і приймаються всі рішення на світовій арені. І яке місце посідатиме Україна в даному випадку, залежить насамперед від того, хто стане тим монополістом влади.

Найвірогіднішими кандидатами на “володаря світу” є США, як держава з найрозвиненішими технологіями озброєння; КНР, яка має найвищі показники розвитку економіки та найбільший демографічний показник у світі, та, звісно ж, Росія, яка не обділена природними багатствами, великою територією та величезним ядерним озброєнням, другим після США.

З цих трьох представників Китай, мабуть, найменше зацікавлений у відносинах з Україною. Китайсько-українські відносини починаються 27 грудня 1991 р., коли КНР визнав Україну незалежною державою, і продовжуються до сьогодні, хоча й не набирають значного оберту. Наприклад, торговельно-економічні відносини

між країнами становлять близько 800 млн дол. на рік. Також є деякі взаємовідносини у військовій сфері, це передусім поставки турбін для кораблів і систем радіолокації. Незважаючи на співпрацю двох держав, Україна для Китаю ще один реципієнт у системі міжнародної економічної комунікації, де на роль комунікатора претендує КНР, тобто Україна — це ще одне місце збуту китайського товару.

Другим ймовірним претендентом є РФ. Хоча відносини між Україною та РФ перебувають у не найкращому стані, та все ж таки Україна другий, після Білорусії, торговий партнер. Їх торговельні відносини становлять близько 14 млрд дол. Саме Росія, за прогнозами британського геополітика Хелфорда Дж. Маккіндера, стане володарем світу. За його словами: “Хто володіє хартлендом, той володіє світом” [5; 11]. Хартленд — масивна північно-східна частина Євразії, оточена з півдня і сходу гірськими масивами. Саме Росія володіє цим “хартлендом”. Маючи величезні запаси нафти, газу, вугілля та інших життєво важливих ресурсів, Росія керуватиме головними тенденціями світової економіки. Українсько-російські відносини є найважливішими для України та відіграють неабияку роль і для самої Росії. Вчені прогнозують величезний спад народжуваності російського населення, в 2015 р. населення Росії становитиме близько 130 млн, а це для такої величезної держави дуже мало. Тобто, не виключається такий варіант, що демографічний показник російського населення збільшуватиметься за рахунок українського народу. Тому саме український народ, а не українська державність, буде цікавим для Росії.

Український економіст Ю. В. Павленко, як і багато інших вчених, наполягає на співпраці саме зі Сходом, наголошуючи на тому, що Україні потрібна робота із просування української продукції, яка майже не продається на Заході, в країни Сходу та Півдня. Не менш важливим, на його думку, є розвиток кооперації з Росією, Білоруссю та Казахстаном як у виробничих галузях (космонавтика, озброєння, літакобудування), так і в створенні сучасної транспортної мережі між західними та східними центрами випереджаючого розвитку [6].

США зі своєю політикою “демократія в усьому світі” в подальшому майбутньому, якщо все-таки вони стануть монополістом міжнародних відносин, Україну просто забуде. Україна для США — це ще одна сходинка на шляху до Росії. За словами доктора Мобрана: “США стали панів-

ною державою у світі і намагаються нав'язати своє володарювання і вплив усім державам світу через пропозицію нових понять і термінів, які, по суті, є справедливими і об'єктивними (поширення демократії, гарантія й поважання прав людини, вісь зла, боротьба з тероризмом, створення нового світового режиму, глобалізація), проте на практиці переслідують досягнення своїх цілей" [4, 21]. Україна може допомогти силовій експансивній політиці США відносно Росії, але не більше. США, які найближчим майбутнім можуть залишитися без нафти, ведуть боротьбу насамперед за своє виживання, а Україна — це тільки засіб.

За умов панування ЄС ситуація України навряд чи зміниться. Європа зацікавлена в Україні як стороні, яка стримує натиски зі Сходу. Звісно, існує можливість того, що Україна стане членом ЄС, за умови відповідності копенгагенським критеріям, до чого нашій державі ще далеко. Навіть за таких умов, у випадку напруженості між Сходом і Заходом, Україна буде у становищі оборонної стіни. Але, приміром, Л. Чекаленко, яка, порівнюючи керівництво ЄЄП і ЄС, вважає, що перевагу потрібно надавати саме ЄС, оскільки там всі питання учасники вирішують спільно, на відміну від органів ЄЄП, які очолюють лише представники РФ [10].

Не слід забувати про те, що ЄЄП, на відміну від ЄС, є реальною пропозицією, яку можна вдосконалювати шляхом переговорів і виваженої думки українського уряду.

Отже, підбиваючи підсумки, можна наголосити, що Україна в системі монополярного та мультиполярного світу може врятуватися, вижити і навіть досягти певного, а може, і значного розвитку за рахунок співпраці з правильно вибраною стороною. Розглядаючи Україну в системі мультиполярного світу, можна зробити висновок, що Україна на самостійне "одужання" вже не спроможна, їй конче необхідна допомога зі сторони. І дуже важливо в цьому випадку знайти згоду з вибраною стороною. Зосереджуючись на глобальних цілях, не треба концентрувати свою увагу на партнерських відносинах, які не мають серйозного майбутнього. Відвертаючись від держав західної цивілізації, потрібно пам'ятати про першочергову мету — довгострокові й вигідні партнерські відносини, які на даний момент можливі лише в контексті Східної цивілізації.

Монополярний світ не розчиняє перед Українською державою двері всевладдя. Але за деяких обставин Україна може мати можливість існувати як самостійний суб'єкт міжнародного

права. Співпраця України з КНР хоч і має стабільний характер, але великого майбутнього не обіцяє. Політико-економічна увага Заходу (ЄС, США) може в будь-який момент завершитися, і тоді Україна з партнера перетвориться на служницю. Найвигіднішим для України залишається напрям співпраці у бік РФ. Як пророкував Серафим Саровський: "Росія зазнає багато бід і ціною великих страждань знайде велику славу. Вона об'єднає православних слов'ян в одну могутню державу, страшну для ворогів Христових". Російська Федерація — це не зло, яке прагне знищити державність України, це не тоталітаризм, який намагається витіснити демократію, це не держава, яка прагне панування, але це держава, яка прагне співробітництва заради свого народу, і не обов'язково для цього розпочинати війну з сусідніми країнами. Росія здатна забезпечити Україну як вугіллям, так і газом. Росія — це єдиний вихід зі складної ситуації, це єдине, що може врятувати Україну від занепаду. Україна і Росія — це два брати, які мають спільну історію, культуру, релігію, це дві держави, які повинні взаємодіяти заради мирного співіснування дійсно братських народів — українського і російського.

Література

1. Глов Б. Модернізація України в контексті європейської інтеграції // Персонал. — 2003. — № 8. — С. 31–35.
2. Козловець М. Глобалізація як тест на виживання націй-держав // Персонал. — 2008. — № 3–4. — С. 42–52.
3. Михальченко М. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? — К., 2001. — 321 с.
4. Мобран М. Прояви глобалізації у Близькосхідному регіоні // Персонал. — 2003. — № 8. — С. 20–23.
5. Маккіндер Х. Дж. Географическая ось истории // Полис ("Политические исследования"). — 1995 — № 4. — С. 8–20.
6. Павленко Ю. В. Україна в системі глобалізаційного цивілізаційного простору // Економіка і прогнозування. — 2003. — № 3. — С. 41–57.
7. Сенченко М. І. Латентні структури світової політики: нариси з конспірології. — 2-ге вид., стереотип. — К.: МАУП, 2005. — 377 с.
8. Філіпович Р. Глобалізація — обличчя і суть // Персонал. — 2003. — № 8. — С. 12–15.
9. Хуан В. З. Глобалізація: позитивні й негативні наслідки для країн, що розвиваються // Персонал. — 2003. — № 8. — С. 16–19.
10. Чекаленко Л. Зовнішньополітичний вибір України. Куди рухатися далі? // Персонал. — 2008. — № 2. — С. 18–23.

Питання про місце України в системі монополярного і мультиполярного світу на сьогодні є пріоритетним у діяльності українського уряду. Визначення пріоритетів для українського народу є основним критерієм, яким має керуватися влада. Розглядаючи усі можливі варіанти подальшої трансформації, з-поміж усіх світових лідерів вибір України варіюється між Заходом (США, ЄС) та Сходом (Російська Федерація). Зважаючи на всі наявні умови, Україна повинна вибрати саме Російську Федерацію як основного партнера в подальшій співпраці у сфері міжнародних відносин.

Вопрос о месте Украины в системе монополярного и мультиполярного мира на сегодняшний день является приоритетным в деятельности украинского правительства. Определение приоритетов для украинского народа есть основной критерий, которым должна руководствоваться власть. Рассматривая возможные варианты дальнейшей трансформации, из всех мировых лидеров выбор Украины варьируется между Западом (США, ЕС) и Востоком (Российская Федерация). Взвешивая все имеющиеся условия, Украина должна выбрать именно Российскую Федерацию как основного партнера в дальнейшем сотрудничестве в сфере международных отношений.

Today the question of Ukraine's place in the unipolar and multipolar world today is a priority in the activities of the Ukrainian government. Setting priorities for the Ukrainian people is the main criterion that should guide the ruling elite. Considering all the possible options for the further transformation of all the world leaders in Ukraine's choice varies between the West (USA, EU) and East (Russian Federation). Weighing all the conditions, Ukraine should choose the Russian Federation, as a key partner in further cooperation in the sphere of international relations.

Надійшла 15 квітня 2010 р.

“ВИКОРИСТАННЯ” ДЕМОКРАТИЧНОГО ДОСВІДУ ЛЮДСТВА В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 139–146

Демократизація політичного режиму, розпад СРСР, здобуття Україною незалежності сприяли тому, що поняття правової демократичної держави вже за кілька років міцно увійшло в теорію і практику сучасного українського конституціоналізму. Вивчається світовий демократичний досвід і його використання в умовах сучасних суспільно-політичних перетворень у нашій країні.

За 25 століть існування демократичної традиції людство не знайшло кращої системи організації державної влади, кращого способу життєдіяльності суспільства, ніж демократія. Тому, безперечно, вивчення світового демократичного досвіду є актуальним і корисним для політичної науки, особливо в контексті сучасних суспільно-політичних перетворень в Україні.

Водночас ідеї про те, що світ нарешті знайшов остаточну, найприйнятнішу та найефективнішу форму організації суспільства, дедалі більше виявляються недостатньо переконливими. Відомо, що дві перші хвилі демократизації, незважаючи на значні складності та суперечності, завершилися формуванням класичних моделей демократичного політичного режиму в країнах Західної Європи та їхніх переселенських колоніях (США, Австралія, Канада, Нова Зеландія). Із середини 70-х років минулого сторіччя, за визначенням автора цієї концепції С. Хантінгтона, розпочалася третя хвиля демократизації, яка мала охопити переважну більшість інших регіонів світу, зокрема Латинську Америку, Східну Європу, терени колишнього СРСР тощо [1]. Крах світового табору соціалізму нібито ознаменував початок “тріумфальної ходи демократії” та її безхмарне майбутнє. Однак реалії останніх десятиріч замість все більш переконливіших підтверджень пришестя глобального “Віку демократії” порушили низку нових принципових питань щодо майбутнього демократичних політичних інститутів, суспільства і держави загалом.

Розбудова Української держави, поворот суспільства до засад гуманізму і справедливості, пошук шляхів його демократичного розвитку актуалізує використання і наповнення справжнім змістом багатьох суспільствознавчих і державознавчих понять. Це стосується насамперед поняття правової держави, яким послуговується людство чимало віків і яке тривалий час радянською наукою трактувалось як вигадка буржуазної юридичної науки для обману трудящих.

Демократизація політичного режиму, розпад СРСР, здобуття Україною незалежності сприяли тому, що поняття правової демократичної держави вже за кілька років міцно увійшло в теорію і практику сучасного українського конституціоналізму.

Україна, яка впродовж тривалого історичного часу існувала в умовах тоталітарного режиму, — яскраве підтвердження нелінійного характеру розвитку демократії. До того ж факт декларування демократичного вибору сам по собі ще не означає автоматичного утвердження демократичних засад суспільного життя та демократичного мислення. Звичайно, розв’язуючи актуальні проблеми демократизації суспільного життя в Україні, потрібно спиратися насамперед на національні демократичні традиції, власний досвід державотворення, історичне буття українського народу. Проте було б помилкою ігнорувати досвід тих країн, де демократичні традиції є усталеними, міцними і становлять визначальні засади організації суспільного життя. І саме в такому поєднанні національно-особливого та загального, на мою

думку, і полягає основний шлях здійснення політичних реформ в Україні [1].

Однією зі сфер сучасного реформування в Україні є її система державного управління. Для України як нової держави, яка фактично не мала власної системи державного управління, за винятком окремих елементів, успадкованих від радянської доби, — питання організації влади є надзвичайно актуальним. Особливим завданням є зміна ідеології державної діяльності, в якій пріоритетне місце має зайняти людина.

Сучасний етап розвитку України деякі вітчизняні вчені називають “перехідним періодом” — періодом переходу до нової системи суспільних відносин і політико-державного устрою. Формування в Україні правової, демократичної держави визначається як одне з головних завдань переосмислення ролі й місця виконавчої влади в системі органів державної влади, пошуку конструктивної моделі виконавчої влади з використанням зарубіжного та національного історичного досвіду [3].

Нині існує потреба наукового аналізу процесу реформування політичної системи в сучасній Україні для визначення шляхів і можливостей подальшого вдосконалення державного устрою. Реформування адміністративно-державного управління, що почалося в 90-ті роки і триває до сьогодні, стикається з серйозними проблемами: бюрократизація і неефективність основних державних інститутів, низький рівень управлінської культури і політична конфронтація суспільства [4].

Із здобуттям незалежності України реформування державного устрою ґрунтувалося переважно на механічному запозиченні західних моделей, малоприспособлених до українського соціокультурного середовища. Наслідком реалізації цієї стратегії стало створення гібридної системи адміністративно-державного управління, що склалася в результаті автоматичного перенесення переважно західних політичних інститутів і процедур на український ґрунт. Подібна система слабо реагує на потреби українського суспільства, що постійно змінюються, політичні ризики і групову динаміку. Для розв’язання проблеми реформування системи державного устрою необхідне зміцнення Української держави, що є пріоритетною проблемою суспільного розвитку.

Необхідність побудови в Україні сильної і стабільної держави обумовила проголошення адміністративної, а згодом і конституційної реформи, що включало проведення комплексу за-

ходів з реформування всіх систем: політичної, державної, економічної, управлінської тощо [5]. Важливою віхою на шляху реалізації цієї мети на сучасному етапі стало внесення змін до Основного Закону нашої держави — Конституції України. Нині особливо актуально розглядати можливості й перспективи розвитку адміністративно-державного управління в Україні в руслі намічених перспектив для того, щоб своєчасно позначити проблемні зони і знайти можливі альтернативні рішення найбільш значущих проблем.

Запропонована ідея конституційної реформи экс-Президентом України Л. Д. Кучмою зумовила появу багатьох варіантів таких змін. У цьому напрямі працювали й працюють як політичні діячі, так і науковці, які розробляли і пропонували різні концепції поділу влади в Україні. Зокрема, питаннями вдосконалення діяльності системи вищих органів держави та взагалі доцільності проведення політичної реформи займаються такі вчені, як В. Авер’янов, В. Атаманчук, А. Доронін, В. Іванов, А. Іванов, І. Кресіна, Н. Нижник, Є. Перегуда, В. Шаповал, Ю. Шемученко, а також політики О. Безпалов, Г. Васильєв, В. Литвин, О. Мороз, В. Онопенко та ін. [6].

Стаття В. Речицького і Є. Захарова “Конституційна реформа 2004 року і права людини” [7] є цікавою з точки зору юридичного тлумачення прийнятих змін до Конституції України та їх наслідків для системи державного права. Автори дають і рекомендації, спрямовані на вдосконалення вже прийнятих норм, зосереджуючи увагу на принципово інших темах, зокрема реформуванні системи судової влади. Критичне осмислення основних положень прийнятого проекту № 4180 міститься у статті І. Коліушка та В. Тимощука “А ви читали проект 4180? Критична оцінка “політичної реформи” [8], де акцентується увага на вадах законопроекту та проблемах, що можуть виникнути з його виконанням. Можемо побачити, що цей юридичний документ містить чимало правових колізій, які згодом здатні призвести до розбалансування гілок влади та відносин між ними. Матеріали “круглого столу” [9], на якому обговорювалися аспекти політичної реформи, цікаві різноманіттю думок щодо основного змісту реформи, майбутнього державного устрою України та шляхів втілення змін, які пропонуються фахівцями.

Питання, пов’язані з науковими розробками процесів впливу на державне управління в умовах політичної реформи в Україні стандартів країн європейського адміністративного простору,

досліджують такі вітчизняні вчені, як І. Коліушко, Е. Лібанова, Т. Мотренко, В. Чорноус, В. Шаповал та ін. [6].

Метою статті є аналіз найважливіших тенденцій і перспектив проведення політичних реформ у сучасній Україні. Це припускає необхідність дослідження основних етапів реформування системи державного управління, аналіз ключових рішень і документів, які визначали зміст цих етапів, виділення основних суперечностей процесу реформації і вироблення рекомендацій теоретичного і практичного плану щодо їх подолання.

Очевидно, інтеграція України до ЄС можлива лише у разі, коли правлячому класу не на словах, а на ділі вдасться подолати відторгнення економічних і політичних інститутів нашої держави від реальної демократії західного взірця, без чого, в принципі, неможливо забезпечити той самий європейський вибір країни, на вірність якому нині присягають навіть наші комуністи й соціалісти. Більше того, свого часу й Олександр Мороз, і нещодавно Юлія Тимошенко звітували Раді Європи, що принаймні в політичній царині ми вже побудували “Європу в Україні”, оскільки, мовляв, останнім часом в Україні значно посилені повноваження законодавчої гілки влади, а справжня європейська демократія — це передусім парламентська демократія.

Але, на превеликий жаль, у нашому так званому державотворенні останніми роками переважає лише імітація справді демократичних реформ, за якої досвід європейської традиції побудови справжнього народовладдя не просто враховано недостатньо, а свідомо або несвідомо проігноровано взагалі. Ми копіюємо Європу, так би мовити, з точністю до навпаки, насправді багато в чому рухаючись не вперед — до сучасної Європи, а назад — до граничної антидемократії.

Чому ж при всій можливій мобілізації ресурсів для вирішення цього питання конституційна реформа залишається актуальною? Це ми і спробуємо з’ясувати на основі аналізу перебігу процесу політичного реформування в Україні.

Період кінця 1980-х — початку 1990-х рр. для політичного життя України був характерний помітним наростанням національно-визвольних рухів, пожвавленням політичної та громадської активності. Посилюється боротьба за національне відродження. В країні створюються безліч громадсько-політичних організацій, що пришвидшують демократичні процеси в суспільстві. Тривку демократичну державу можна було створити тільки на фундаментальних конституційних засадах.

Конституційний процес в Україні тривав доволі довго і був започаткований Декларацією про державний суверенітет, а також створенням Комісії по розробці нової Конституції України (24 жовтня 1990 р.). Власне у доробку даної Комісії — три проекти Конституції, які по чергово доопрацьовувалися і видозмінювалися. Так, 19 червня 1991 р. Верховною Радою України було схвалено нову концепцію Основного Закону, відповідно до якого 30 червня 1992 р. Комісією було винесено на розгляд Верховної Ради перший проект або “Проект — 1” Конституції. В його основі лежала сильна президентська влада, яка разом з Кабінетом Міністрів очолювала виконавчу гілку. Двопалатні національні збори, що мали складатися з Ради депутатів і Ради послів, передбачалося, здійснюватимуть законодавчу владу. Європейська комісія “За демократію і право” схвалила даний законопроект, проте у Верховній Раді України його не сприйняли.

Необхідні були доопрацювання, після яких восени 1993 р. народився “Проект — 2”. Згідно з його положеннями повноваження Президента у сфері виконавчої влади звужувалися, натомість уся сфера виконавчої компетенції передавалася Кабінету Міністрів. Зберігався однопалатний парламент, а державне правління набирало рис парламентської республіки.

Незадовго опісля, 26 жовтня цього ж року, доопрацьований конституційний “Проект — 2” трансформується у “Проект — 3” і опубліковується. Власне цей останній проект враховував результати всенародного обговорення, а також був на високому рівні оцінений як в Україні, так і в міжнародному співтоваристві. Та попри такі схвальні відгуки — не був винесений на пленарне засідання Верховної Ради: в державі наростала політична криза, яка призвела до одночасного проведення дострокових парламентських та президентських виборів.

Конституційний процес набув колишньої ваги лише в листопаді 1994 р. Тоді ж під час головування новообраного Президента України Л. Кучми та Голови Верховної Ради України О. Мороза на паритетних засадах була сформована нова Конституційна комісія, до складу якої увійшло 15 народних депутатів, 15 осіб, призначених президентом, голова Конституційного суду, Вищого Арбітражного суду і Генеральної прокуратури та представник Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Конституційна комісія приступила до роботи, взявши за основу проект Конституції від 26 жовтня 1993 р. Але було зрозуміло, що споді-

ватися на прийняття Конституції найближчим часом, враховуючи неструктурованість нового складу парламенту, було марно.

Предтечею української Конституції можна було вважати проект закону “Про систему державної влади та місцевого самоврядування в Україні”, згідно з яким президент отримував значні важелі впливу у трьох основних гілках влади. Спрошувалася процедура розпуску парламенту. Зрозуміло, що значна частина народних депутатів не сприйняла таких нововведень. Після політичної, в країні назріла конституційна криза.

Компромісне рішення між президентом і Верховною Радою було прийнято 8 червня 1995 р., під час укладення Конституційного договору “Про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України”. В умовах назрілої політичної ситуації критикований багатьма договір, однак, став каталізатором конституційного процесу, адже сприяв уникненню силового методу розв’язання конфлікту між главою держави та законодавчим органом влади — парламентом. Крім цього в ньому зазначався конкретний термін прийняття нової Конституції (упродовж року), відтак, основні положення договору мали шанс бути перевіреними на практиці.

Піврічна робота комісії над проектом Основного Закону увінчалася успіхом, коли 20 березня 1996 р. його було представлено на спеціальному засіданні Верховної Ради. Чотири місяці проект Конституції вдосконалювали. Попри тривалі перемовини, суперечності довкола положень проекту, дискусії та серйозні розбіжності у поглядах парламентарів та президента, 28 червня 1996 р. п’ятою сесією Верховної Ради було прийнято нову Конституцію України [10]. Таким чином, на ефективній та оптимістичній ноті було завершено тривалий конституційний проект у нашій державі. В основі Конституції було задекларовано правову та соціальну демократію як основну цінність, політико-юридичний ідеал, до втілення якого прагне ціле українське суспільство, народ і нація.

Одним із найважливіших питань у Конституції України, крім гарантій прав і свобод людини, поставала проблеми визначення та розподілу повноважень державних органів та розподіл компетенції між центром та регіонами. На той час перемогла “дружба” — від ідей жорсткого президентського авторитаризму та “країни Рад” було здійснено компромісний перехід до президентсько-парламентської форми правління.

Із внесенням змін до Конституції України, а саме із прийняттям Закону про таке внесення (8 грудня 2004 р.) [11], Україна з президентсько-парламентської перетворюється у парламентсько-президентську республіку із відповідним домінуванням інституту парламентаризму в системі державної влади. Тоді ж, здавалося б, незаплановано було порушено усталений демократичний принцип балансу владних гілок. Система стримувань і противаг істотно похитнулася в бік саме виконавчої гілки, чи не всю повноту влади якої зосереджував у своїх руках Кабінет Міністрів.

Конституція 1996 р., формально визначивши Президента України як главу держави (ч. 1 ст. 102), водночас наділила його обсягом повноважень, що властивий далеко не кожному главі виконавчої влади в зарубіжних державах. Передусім ідеться про дискреційні (здійснювані на власний розсуд) повноваження приймати рішення про відставку Прем’єр-міністра України, що мало наслідком відставку уряду в цілому; припиняти повноваження членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, голів місцевих державних адміністрацій; скасовувати акти Кабінету Міністрів України, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, голів місцевих державних адміністрацій. Відтак, на практиці виникла модель формування і функціонування виконавчої влади, у якій чільна роль належала саме Президенту України.

Згідно з Конституційною реформою, реалізованою 8 грудня 2004 р. [11], значна частина повноважень Президента України у сфері виконавчої влади була передана прем’єр-міністру. Активні прибічники конституційних змін основне завдання політичної реформи вбачали в необхідності забезпечення участі парламенту в формуванні уряду: останній має бути похідним від парламентської більшості. Таким чином, відбувається формальне розширення впливу парламенту на формування уряду і на його діяльність, відтак, посилення статусу парламенту. Але цього виявилося недостатньо. Необхідно було також посилювати роль уряду.

Відомо, що Основний Закон України в частині формування уряду дуже схожий на Конституцію Французької Республіки. Формально визначено, що прем’єр-міністра призначає президент за згодою парламенту, а інших членів уряду глава держави призначає за поданням керівника уряду. Реально це не перешкоджає главі держави (більше того, політична культура зобов’язує) орієнтуватися на склад (структуру) парламенту,

аби забезпечити отримання згоди парламенту на призначення прем'єр-міністра. Тобто, залежно від того, наскільки сильною є парламентська більшість, реальний пріоритет у формуванні уряду та його підконтрольності належить або парламенту (якщо парламентська більшість справді сильна), або президенту (якщо такої більшості не існує). Великим позитивом цієї моделі є те, що держава має можливість уникати парламентсько-урядових криз, коли суспільство структуроване настільки, що в результаті парламентських виборів неможливо легко і швидко забезпечити формування уряду. Тому вкотре мусимо наголосити, що Конституція України є гнучкою і дає можливість залежно від політичної ситуації в суспільстві використовувати президентсько-парламентську чи парламентсько-президентську модель формування уряду.

Однак і висловлювання політичних діячів та подекуди й аналітиків з приводу того, що згідно із внесеними змінами до Конституції статус глави держави перейшов у становище “британської королеви” не має належного обґрунтування, позаяк вплив президента на діяльність виконавчої влади зберігся, і до певної міри зріс. Це передусім пов'язано з інститутом контрасигнації. Якщо до внесених змін найважливіші акти глави держави підлягали контрасигнації, то із прийняттям відповідного закону тільки деякі його акти мали візуватися Прем'єр-міністром України та відповідальним за виконання акту міністром, тобто контрасигнуватися.

Крім цього, у повноваженнях президента залишалася можливість блокувати роботу Кабінету Міністрів України і парламенту посередництвом права вето щодо законів, ініційованих урядом України, чи, призупиняючи акти Кабміну.

Таким чином, із внесенням змін до Конституції України у 2004 р. “двоголовість” виконавчої влади в Україні не було подолано. Не було також досягнуто розмежування політичної відповідальності між главою держави та урядом. Більше того, навпаки, відбулася відчутна втрата балансу між гілками влади.

Нині ми маємо Конституцію розбалансованої влади, яка стала новим прикриттям для розхитування маятника розподілу повноважень. Замість диктатора президента ми отримали диктатора прем'єр-міністра та підпорядкований йому парламент. В ідеалі ж в трикутнику “президент — прем'єр-міністр — Верховна Рада” функції мають бути розподілені так, щоб не було потреби перетягування канату між центрами впливу. Однак ті,

хто наполягає на необхідності нової Конституції, не усвідомлюють можливої шкоди від втрати демократичних надбань старого Основного Закону. Нам потрібна не нова Конституція, а відмова від постійної війни між політичними лідерами. Головна проблема конституційних змін у їх невідповідності реаліям. Адже якою мірою Конституція змінює суспільство, такою мірою суспільство поважає Конституцію. На жаль, поваги до Конституції в Україні немає.

Незважаючи на те, що у зв'язку з конституційними змінами український парламент структурувався більше політично (приміром, було набагато менше переходів із фракції у фракцію), Верховна Рада України отримала також право призначення на посади та звільнення з посад значну частину членів уряду, а уряд, відповідно, — керівників центральних органів виконавчої влади, окрім лише керівників міністерств, на законодавчому рівні відбулося закріплення статусу парламентської більшості як політично привілейованої “касти”. У силу ж відсутності законодавчого регулювання та демократичної традиції захисту, охорони та поваги прав меншості (відсутність в Україні Закону “Про опозицію”) створено об'єктивні передумови неврахування думки меншості при формуванні політичних курсів внутрішньої та зовнішньої політики, інших важливих сфер суспільно-політичного життя.

Конституційна реформа 2004 р. створила неефективну владну вертикаль у державі. Як зазначають правозахисники Всеволод Речицький та Євген Захаров [7], системним недоліком конституційної реформи є віднесення окремих міністрів до Кабінету Міністрів України (в сенсі їх призначення та фактичного підпорядкування) і до Президента України, а решти — до Верховної Ради та Прем'єр-міністра України. Внаслідок нового порядку призначень і підпорядкувань зовнішня та внутрішня політика України опиняються в різних руках. Автори конституційної реформи шукали стратегічного компромісу, але знайдений ними вихід виявився компромісом кон'юнктурних тактик. Така версія політичної реформи робить Україну не так парламентською республікою, як незручним правовим конгломератом, непослідовним у конституційному сенсі європейським політичним новоутворенням. Тому вже у 2005 р. у більшості політиків виникла ідея ще раз переписати Конституцію. Цього разу кожен переписував під себе.

Станом на початок 2010 р. в Україні природним чином назріла необхідність внесення нових

поправок до Основного Закону держави. Подальше конституційне реформування набуло актуальності через ряд причин:

- По-перше, серед політичних діячів поширена практика “різночитання” Конституції, коли в її зміст складаються вигідні в конкретний час положення тієї чи іншої політичної сили. Таке “різножанрове” трактування Основного Закону не тільки не дає змоги використати правдивий потенціал чинної Конституції, але й значною мірою нівелює ряд її основоположних принципів, як таких, що можуть видозмінюватися, певним чином трансформуватися відповідно до потреб конкретного політичного діяча чи лідера.
- По-друге, низка важливих статей, викладена в “Загальних положеннях” Конституції України, а також в інших розділах Основного Закону, повністю або частково залишаються декларативними. Це, зокрема, стосується 1, 3, 6, 8, 11, 19 та інших статей.
- По-третє, існує недоопрацювання у законодавчій сфері: неприйняття законів, необхідність яких передбачено Конституцією України. Це вже згадуваний Закон “Про опозицію”. А також недосконалість окремих, уже напрацьованих і прийнятих законопроектів: наприклад, Закон України “Про Рахункову палату” не в силі забезпечити ефективне виконання палатою контрольних функцій. Окрім цього, тривалий час не було ухвалено Закону України “Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України”. Відповідний законопроект було прийнято 15 січня 2009 р. Закон урегулює повноваження Верховної Ради України щодо визначення статусу, порядку створення та діяльності тимчасових органів Верховної Ради України (відповідних слідчих комісій) для проведення розслідування під час процедури усунення Президента України з поста в порядку імпичменту. Відповідно до закону, підставами для утворення тимчасової слідчої комісії можуть бути повідомлення про порушення Конституції України, законів України органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими, службовими особами, керівниками підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, об’єднань громадян

стосовно питань, що становлять суспільний інтерес.

- По-четверте, необхідність оптимізації функціонування та збалансування політичної системи в Україні, в силу її “розхристаності” та неврівноваженості, відповідно до внесених змін, а також у зв’язку із наростанням політичної кризи в державі та неможливістю окремих політичних гравців компромісним шляхом розв’язати різного роду суперечності, зупинитися на переділі повноважень, задовольнивши свої владні апетити.

В Україні об’єктивно постала потреба збереження принципу рівності в розумінні ефективного (рівноважного) балансування повноважень між гілками влади. Відтак, внесення змін до Конституції України на нинішньому етапі необхідне, адже саме тепер здатне врегулювати конфлікти щодо розподілу функцій та сфер впливу між конкретними політичними гравцями. Розподіл влади є найкращим рішенням, але запровадження цього принципу може мати різний вплив залежно від політичного вибору влади. Існують два різні розподіли влади: вертикальний (між законодавчою, виконавчою та судовою гілками) та горизонтальний (між державою та органами місцевого самоврядування). Дуже важливо запровадити обидва, адже за умов відсутності горизонтального розподілу, підтриманий парламентом уряд загрожує концентрацією усіх важелів впливу в руках виконавчої влади.

Для того щоб нинішні ініціатори та безпосередні претенденти на звання творця конституційних змін не керувалися виключно корисливими мотивами, а саме так зазвичай і відбувається, слід за розробку відповідного проекту змін взятися спільними зусиллями, а не мудрувати поодинці. Тільки на основі злагоди та досягнення порозуміння між основними політичними силами можна дійти до вирішення важливого для української держави питання — прийняття нової редакції Основного Закону. Але, коли б українські діячі могли й уміли домовлятися, ймовірно б сьогодні не виникла потреба редагувати Конституцію.

Можна також передбачити, що якщо за основу нової редакції Конституції брати чийсь конкретний проект, то це може викликати хвилю протесту як з боку політичних гравців (адже чийсь “іменний” проект може стати “яблуком розбрату” між усіма бажаючими стати “батьками” Конституції), так і з боку громадськості. Відтак, в умовах нормального політичного процесу була б можливість

говорити про створення або Конституційної асамблеї, яка б складалася з незалежних експертів, або Конституційної комісії Верховної Ради. Остання, приміром, взяла б до уваги всі запропоновані на розгляд Верховної Ради проекти внесення змін до Конституції України і на їх спільній основі розпочала б процес розробки Основного Закону. Однак, перманентний процес політичного протистояння в Україні навряд чи уможливить розвиток одного із зазначених сценаріїв.

За час задекларованих реформ система державного управління країни так і не вирішила поставлених перед собою завдань — створювати умови для динамічного розвитку громадянського суспільства, формування цивілізованого соціально-економічного устрою та демократичної держави. За весь цей період не вдалося створити функціонально ефективну і структурно несуперечливу систему органів влади.

Сьогодення вимагає враховувати потреби реалізації історичних тенденцій розвитку українського суспільства. Творче переосмислення взаємодії гілок влади у минулому дає можливість винести уроки стосовно поновлення в сучасному українському суспільстві того, що виправдало себе в історичному досвіді українського народу. Наразі, перед країною стоїть проблема вибору — знайти найефективніші варіанти та моделі трансформації, в результаті якої Україна матиме справжні історичні досягнення, а не ситуативну користь для політичних сил та деяких політиків.

Для стабілізації політичної ситуації в країні та виходу з кризового становища у взаємодії гілок влади слід усвідомити, що впровадження конституційної реформи є не разовий акт, а складний та поступовий процес, який повинен супроводжуватися застосуванням правового, адміністративно-управлінського, муніципально-самоврядного, матеріально-фінансового, інформаційно-комунікативного, громадянського та морального аспектів та мати на меті створення ефективної та відповідальної перед суспільством влади [13].

Слід усвідомлювати, що проведення комплексних реформ неможливе без розробки чіткої стратегії розвитку державного управління, яка має складатися з трьох видів: стратегії розвитку державного управління як галузі наукового дослідження, стратегії розвитку практики державного управління та стратегії розвитку державного управління як галузі освіти.

Неможливо приймати необдумані, поверхові рішення як щодо модернізації державного управ-

ління в цілому, так і з реформування професійного навчання державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Реформування цієї системи актуальне, але воно має базуватися не тільки на фіксації управлінської моди, бажанні тих чи інших політичних сил підпорядкувати реформи “своїм інтересам”, а й на комплексному обліку змісту і перспектив зміни системи державного управління.

Необхідно також дотримуватися чіткої логіки, послідовності дій із реалізації реформ, враховуючи основні їх риси:

- формування політики реформ (важливою умовою, що сприяє розгортанню курсу на реформи, є поглиблення взаємовпливу людини, держави і суспільства, взаємозалежності та співробітництва між ними);
- невідкладність та довгостроковість реформ (формування одностайної позиції щодо змін, які мають відбуватися в політичній, економічній та управлінській системах і без чого неможливий історичний прогрес у проведенні реформ);
- послідовність та компетентність реформ (успіх проголошених реформ у будь-якій сфері неможливий, якщо проводити їх ізольовано від інших реформ; необхідно приступати до окремих реформ по черзі, поетапно, а на кожному етапі намагатись реформи у взаємопов'язаних сферах поєднувати в комплекс);
- вираження й узагальнення інтересів, а також їх урегулювання, стимулювання та обмеження (реформа має прогнозувати нову модель державного управління тієї чи іншої сфери. При цьому потрібно керуватися стратегічним підходом, а не просто реагувати на зовнішні чинники і кон'юктурні ситуації);
- довіра до реформ (для унеможливлення соціального напруження в суспільстві у зв'язку із проголошеними змінами потрібно контролювати сприятливе середовище реформ та пропагувати їх прогнози);
- координація заходів реформ на всіх рівнях, тобто застосування до них комплексного підходу (реформи мають бути спрямовані на вироблення надійних, конструктивних дій).

Сильна Україна ніде й нікому в світі не потрібна, крім нас з вами. То й мусимо самі спільно її творити — не озираючись ні на прийдешнього месію, ні на сьогочасну вигоду.

Література

1. Латигіна Н. А. Демократія: реалії versus утопії. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2008. — 400 с.
2. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. — К.: Парламентське вид-во, 1999. — 248 с.
3. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація: Моногр. / Кол. авт.; Відп. ред. Н. Р. Нижник. — К.: Вид-во УАДУ, 1997 — 448 с.
4. Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: Моногр. — К.: Факт, 2002. — 260 с.
5. Державна виконавча влада в Україні: формування та функціонування // 36. наук. пр., Кол. авт.; Наук. кер. Н. Р. Нижник. — К.: Вид-во УАДУ, 2000. — 224 с.
6. Концепція адміністративної реформи в Україні: Матеріали Держ. комісії з проведення в Україні адмін. реформи // www.kmu.gov.ua
7. Речицький В., Захаров Є. Конституційна реформа 2004 року і права людини // Права людини. — 2005. — № 7 (31). — С. 2.
8. Коліушко І., Тимошук В. А ви читали проект 4180? Критична оцінка "політичної реформи" // [http:// www.golosiyiv.kiev.ua](http://www.golosiyiv.kiev.ua)
9. Політична реформа в Україні: ключові питання і суперечності / Відп. ред. О. В. Литвиненко; Нац. ін-т стратег. досліджень. — К.: Б. В., 2003. — 58 с.
10. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. — К.: Просвіта, 1996. — 80 с.
11. Закон України про внесення змін до Конституції України // www.rada.gov.ua
12. Венеціанська комісія в цілому схвалила проект Конституції Ющенка // УНІАН — Новини, 15.06.2009. — [http:// eupnews.unian.net/ukr/detail/191378](http://eupnews.unian.net/ukr/detail/191378)
13. Коліушко І., Тимошук В. Чи потрібні зміни до Конституції? // Експертна підтримка конституційного процесу в Україні. Школа політичної аналітики. — [http:// www.spa.ukma.kiev.ua/konst/article.php?story=20070707215728146](http://www.spa.ukma.kiev.ua/konst/article.php?story=20070707215728146)
14. Балуцька Л., Романюк А. та ін. Перспективи політичної реформи в Україні у контексті президентських виборів 2010 року. — Л.: ЦПД, 2009. — С. 4–5.
15. Шморгун О. Інноваційна стратегія побудови політичної влади в Україні. — В кн.: Феномен інновації: освіта, суспільство, культура. — К.: 2008. — 472 с.

Із здобуттям Україною незалежності, реформування державного устрою ґрунтувалося переважно на механічному запозиченні західних моделей, малоприспособлених до українського соціокультурного середовища. Це припускає необхідність дослідження основних етапів реформування системи державного управління, аналіз ключових рішень і документів, які визначали б зміст цих етапів, виділення основних суперечностей процесу реформації і вироблення рекомендацій теоретичного і практичного плану щодо їх подолання.

После обретения Украиной независимости, реформирование государственного устройства основывалось преимущественно на механическом заимствовании западных моделей, малоприспособленных к украинской социокультурной среде. Это предполагает необходимость исследования основных этапов реформирования системы Государственного управления, анализ ключевых решений и документов, которые определили содержание этих этапов, выделение основных противоречий процесса реформации и выработки рекомендаций теоретического и практического плана относительно их преодоления.

Since the country got independent, the reforms of political system were mainly based on mechanically borrowed western models, which were poorly adjusted to the Ukrainian sociocultural environment. It provokes the necessity of studying the main phases of state government system reformation, analysis of key decisions and documents that determined the content of such phases, determination of main contradictions in the process of reformation and elaboration of theoretic and practical recommendations for the elimination of such contradictions.

Надійшла 16 квітня 2010 р.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОЛІТИЧНОЇ, СВІТОГЛЯДНОЇ, МОРАЛЬНОЇ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 147–153

Від часів здобуття Україною незалежності гостро постає проблема розвитку суспільно-політичного життя країни. Розглядається проблема взаємозв'язку політичної, світоглядної, моральної та правової культури.

Слова “культура” і “мораль” знайомі практично кожній людині, але при цьому в них вкладається найрізноманітніший зміст. Розмаїття буденного слововживання перегукується з множинністю наукових визначень: одні дослідники пов'язують ці слова з інформацією і знаковими системами, в яких вони закодовані, у других вони постають як унікальна технологія людської діяльності, треті бачать у них небіологічну систему адаптації людини, четверті — ступінь свободи людської діяльності. Подібне розмаїття думок свідчить передусім про багатогранність самого феномена.

Згадки про культуру вже можна виявити в дуже ранніх письмових джерелах, що дійшли до нас. Так, і сама писемність — феномен людської культури. Проте визначити загальне поняття, абстракцію, в якій би відбилася єдина, спільна природа таких різноманітних, на перший погляд, явищ, як праця і живопис, людина ще не могла. Вперше слово “культура” як щось гідне уваги, опису і вивчення з'явилося в цивілізації, а не в примітивних народів або варварів.

У понятті “культура”, корені якої сягають римської античності, зазвичай підкреслюють фіксовану їм відмінність людської життєдіяльності від біологічних форм життя. Адже спочатку значення цього терміну — оброблення землі, догляд. Ми ж сприймаємо “культуру” як щось доповнює, і навіть, виправляє людську природу, що протистоїть їй. Культурна людина немислима без освіти і виховання, це і складає зміст культури всіх народів, які зберігають культурну спадщину і традиції як форму колективного досвіду у взаємовідносинах з природою. Таким чином, “культура” — це те, що відрізняє

людину освічену, виховану, від неосвіченої і не-навченої [3].

Культура середньовіччя виникла приблизно у V ст. н. е. як синтез трьох культур: християнської, античної та варварської. Поширена думка, що середньовіччя — “темні століття”, і також стосовно раннього етапу (до IX ст.). Це справедливо, але багато цінностей, що сприймаються нині як загальнолюдські уявлення, які ми вважаємо природними, беруть свій початок з середніх віків. Сама сучасна цивілізація виникла в результаті внутрішньої перебудови цивілізації середньовічної і в цьому сенсі є її прямою спадкоємницею.

Нині єдиним суспільним інститутом, в якому зосереджувалася духовна культура, стала церква. Духовенство стало носієм християнства і осередком його духовної сутності. Але якщо в основі античного розуміння культури лежало визнання безособистісного абсолютизму, яким виступав “божественний лад речей”, то в середньовічній культурі простежується постійне прагнення до самовдосконалення і позбавлення від гріховності. Ліквідуються пантеїстичні визнання єдності природи і Бога, виявляється їх принципова відмінність, дуалізм Бога і світу. На зміну космологізму приходить трансцендентизм і персоналізм.

Багато вчених вважають, що у сфері духовної культури найдавнішим утворенням є мораль (від лат. *moralis* — “що належить до вподобань, характеру, звичок”, і від *mos, mores* — “звичаї, поведінка”). Дослідження етнографів та антропологів показали, що спільна діяльність людей на зорі людської історії зажадала не тільки створення знарядь праці, а й вироблення певних норм взаємин і деяких заборон, які диктувалися необхідністю. Оскільки

перші знаряддя праці водночас були і знаряддям вбивства, одним з перших заборон, табу була заборона на вбивство одноплемінника. Вважалося, що за порушення табу, що має священний сенс, могла настати кара надприродних сил.

Моральні стосунки ніколи не були незмінними. Вони виникали за мірою необхідності, вбирали в себе цю необхідність, упродовж тисячоліть поповнювалися все новими й новими правилами. Кожне нове покоління, приходячи в цей світ, уже застає визначений рівень розвитку моралі. Вся система відносин між людьми залучає його до цього рівня, насамперед передаючи існуючі в суспільстві уявлення про добро і зло, належне і неприйнятне, честь і безчестя. Ця система відображена в повсякденному житті і поведінці людей. Змінюється спосіб життя — змінюється й уявлення про моральні мотиви і засоби їх реалізації. Водночас людство виробило і деякі універсальні принципи належних стосунків між людьми, як, наприклад, відоме з давніх-давен “золоте правило” моралі: не роби іншій людині того, чого не хочеш, щоб зробили тобі.

Мораль не існує в суспільстві сама по собі — вона взаємопов’язана з іншими культурними феноменами, являючись всепроникаючою формою духовної культури, оскільки без неї будь-яка діяльність людини і суспільства стане саморуйнівною. Особливо глибоко мораль пов’язана з мистецтвом і релігією, такими ж древніми видами культури. Під впливом цих елементів формується світоглядна культура, яка є особливим способом світосприйняття суспільством та окремими індивідами в цілому.

Щодо українського суспільства можна з впевненістю сказати, що воно не індиферентне до духовності. Поняття світоглядної культури є універсальним ставленням людини до світу, через яке людина створює світ і самого себе. Ця культура — особливий спосіб світорозуміння, який характеризується зухвалим проривом за горизонти, виходом за рамки наявного буття, його рутинності і похапливості, за межі будь-якої обмеженості в будь-яких доволіно встановлених “табу”. Це і дає можливість світоглядній культурі з певною самостійністю бути об’єднуючим, координуючим і загальноорієнтуючим началом у духовному житті, в культурі, людській діяльності.

Духовне життя суспільства характеризується тим, що його свідомість виступає на різних рівнях і в різних формах. Водночас вона складна і багатогранна, відносно самостійна, самоцінна і саме тому конкретно може бути виділена в окрему сфе-

ру людської життєдіяльності. Сутність її полягає в тому, що вона характеризує певну суб’єктивну “зарядженість”, “заведеність” особистості на практичну реалізацію своїх знань, ідеалів, переконань, цілей і цінностей тою мірою і формою, в якій це необхідно для перетворення реальності.

Власне кажучи, світоглядна культура свідчить про наявність “енергетичних” ресурсів у сфері суб’єктивного “Я”, необхідних для самореалізації особистості в реальній практично-духовній діяльності. Саме таку роль конструктивного ефективного засобу задоволення початкових суспільних потреб сучасної України має відігравати масова світоглядна культура, зважаючи на затяжну глибоку соціально-політичну і духовну кризу, яку переживає наше суспільство.

На нашу думку, найрадикальніші зміни, що ведуть до перебудови суспільства, мають відбутися в галузі духовності, культури, освіти. Особливого значення в цьому плані набуває посилення ролі світоглядної культури. Саме вона має максимально стимулювати ініціативу і самостійність, подолати пасивність людини, її громадянську безбарвність, апатію, несамостійність мислення та дії. Уся історія розвитку людини — це складний процес суперечливого взаємовпливу форм практичної реалізації людських сутнісних сил і способів її духовного становлення. Система розвитку і руйнування протиріч “практичне—духовне” і є принципом руху специфічно людського утворення духовності. Світоглядна культура забезпечує духовне і практичне самовизначення особи в реальному світі. Вона виступає як орієнтаційна функція самосвідомості і в цьому вигляді співвідносить багатомірний зміст цілісного “Я” людини із зовнішніми (груповими) загальноісторичними аспектами його діяльності.

Суспільство — це така цілісність, в рамках якої неможливо перетворити спочатку одну його сферу, а потім іншу. Реформувати треба всі сфери життєдіяльності людини. Але нині кожне суспільство у своєму існуванні і розвитку спирається на певну систему духовних цінностей. Саме вони завжди були і є одним з найважливіших показників ступеню самоорганізації суспільства, рівня його духовної культури та історичного прогресу. Сучасне українське суспільство стоїть перед найважливішим завданням визволення людини від пут економічного, соціального, політичного і духовно-культурного відчуження, в тому числі відчуження людини від духовних цінностей.

Справжнє буття для людини є проблемним, тобто початково і заздалегідь потребує його ос-

мислення, освоєння, перетворення. Цілком зрозуміло, що діяльність суб'єкта, яка орієнтована на світоперетворення, світопереустрій, має бути "заряджена" тенденцією зростання його світоглядної культури.

Людина — самостійна особистість, "мікрокосм" з його неповторним внутрішнім світом. Вона по-різному може реалізувати своє творче начало, і повнота її творчого самовираження охоплює і використовує різні культурні форми. Світоглядна культура — це міра ідеального опосередкування доцільної діяльності. Велич людини — в здібності творити безкінечне, адже сама вона — "завжди-прийдешня і всюдиходяча" (А. Рембо) [1]. Світоглядна культура включає в себе сутнісне, яке стало таким завдяки здатності людини акумулювати сенс буття, робити його своїм "суб'єктивним моментом" (Г. Гадамер) [2], в якому підтверджується істинність того, що в мені.

Демократизація, культурний розвиток сучасного українського суспільства передбачає не тільки суспільну, але й особистісну основу. Як "самість мислячого духу" (Гегель) [3], світоглядна культура початково пов'язана (корелюєма) з людською суб'єктивністю. Це передусім внутрішня форма активності суб'єкта, що спрямована на створення особистісно значущих сенсів, створених "для себе". Здійснюючи "духовну переробку" на базі світоглядної культури, людина врешті-решт визначає свій суб'єктивний життєвий смисл у суспільстві і з більшою свободою діяльності гідно адаптується в ньому.

Не менш важливим є формування політичної культури суспільства, яка тісно поєднана з усіма її видами та об'єднує в собі чи не всі аспекти різних видів культур: моральної, світоглядної, правової.

Поняття "політична культура" вперше ввів у науку відомий мислитель епохи Просвітництва І. Г. Гердер [4; 333–338], але предметне дослідження і концептуальне осмислення цього поняття розпочалося лише в 50-ті роки ХХ ст. У західній політології ґрунтовна розробка як самого поняття, так і концепції політичної культури пов'язана з іменами американських політологів Г. Алмонда та С. Верба.

Сформульоване ними визначення вважається класичним. Політична культура, на їхню думку, є сукупністю індивідуальних позицій і орієнтацій учасників даної системи, суб'єктивною сферою, що лежить в основі політичних дій і надає їм певного значення [1]. Термін "політична культура" має багато інших тлумачень: система переконань, вірувань та почуттів, які надають порядок і значу-

щість політичному процесу і забезпечують прийняття основоположних правил, що спрямовують поведінку в політичній системі (Л. Пай); система переконань про моделі політичної поведінки та політичні інститути (С. Верба); модель орієнтації і поведінки в політиці (В. Розенбаум); "сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, що стосуються взаємовідносин влади і громадян" (Є. Вятр) [5, 259], "ідеологічне, надбудовче явище, особливий різновид культури, якість, спосіб (форми, рівні і т. д.) духовно-практичної діяльності і відносин, що забезпечують відображення, закріплення та реалізацію докорінних класових і суспільних інтересів" (Н. Кейзеров) [6, 14–16] тощо.

Польський політолог К. Опалек зробив спробу класифікувати численні дефініції політичної культури, згрупувавши їх за чотирма основними напрямками: 1) "суб'єктивні" або "психологічні", до яких належать визначення політичної культури, названі Алмондом та його послідовниками; 2) "об'єктивні", які розглядають політичну культуру як систему владних зразків, "стандартів" поведінки суб'єктів політичної системи, відхилення від яких призводить до втручання органів влади; 3) "евристичні", які визначають політичну культуру як вибір певних зразків політичних орієнтацій, які (за їх домінуванням) сприяють стабільності або правильному функціонуванню політичної системи; 4) "всеохоплюючі", тобто такі, що визначають цю культуру через самий тільки перелік її об'єктів та елементів без узагальнюючих характеристик і надзвичайної складності даного соціального феномена [7; 136–144].

У дослідженнях змісту поняття політичної культури можна виділити два основні підходи. Перший — розглядає політичну культуру як сукупність (систему) політичних знань, переконань, духовних цінностей, принципів і способів політичної діяльності, політичного досвіду та традицій, а також політичних інститутів. Другий — спеціально наголошує на узагальненій характеристиці людини, на мірі її політичної розвиненості й активності, вмінні застосовувати політичні знання на практиці. Прихильники цього, другого, підходу вбачають у політичній культурі процес, спосіб, форму реалізації сутнісних сил людини, її знань і суспільно-політичних переконань.

Слід підкреслити, що нині багато дослідників намагаються поєднати обидва ці підходи. Це дає можливість, розкриваючи поняття політичної культури, враховувати всі сторони цього суспільного явища. Ось чому політичну культуру можна

визначити як зумовлений попереднім політичним досвідом певний рівень політичної свідомості людей у суспільстві, їхнє вміння використовувати здобуті політичні знання в практичній діяльності, а також способи політичних дій і політичної поведінки індивідів або суспільних груп. Політична культура виявляється через діяльність держави, політичних партій, політичних рухів, суспільних організацій, трудових колективів, окремих громадян, у демократії, конституції, у системі правових норм, у ставленні до них громадян держави.

Проголошення державної незалежності України та курс на розбудову суверенної, демократичної, правової держави поставили на одне з цільних місць проблему самоусвідомлення, самоідентифікації в якісно новому соціальному контексті. Визначення стратегічних і тактичних орієнтирів суспільного розвитку, моделі “бажаного стану”, вибір дієвих методів і засобів його досягнення — головне завдання українських суспільствознавців, і насамперед політологів. Слід також дати відповіді на запитання: “Куди ми йдемо?” і “Що будувати?”

У загальному вигляді відповіді на ці запитання містяться в Декларації про державний суверенітет та Конституції України. У них концептуально розкрито сутність ідеології державотворення, визначено основні риси політичної культури українського суспільства. У Конституції конкретизовано зміст національної ідеї, визначено певні цільові настанови та ціннісні орієнтації.

Розвиток будь-якого суспільства, його складових елементів і насамперед людини здійснюється під визначальним впливом культури, яка, у свою чергу, вплетена у свідомість і діяльність суб'єктів. Політична культура суспільства покликана звести різноманітні інтереси суб'єктів до єдиного уявлення щодо політичних знань, здійснити інтегруючу функцію — об'єднати суспільство. Одним із таких факторів виступає демократія як ідея, показник та критерій життєдіяльності суспільства, її змістове ядро утворюють такі цінності, як свобода, справедливість, рівність. Хоча результатами демократії користуються всі, вона не є предметом “індивідуального споживання”. Демократія здатна існувати лише як суспільне благо за умови існування узгодженого інтересу більшості членів суспільства до неї.

Невирішеність соціальних питань та зубожіння значної частини населення, великі суми заборгованості з виплат заробітної плати та пенсій, вимушені простої багатьох підприємств і, відповідно, приховане та зареєстроване безробіття, стагнація

медицини, сфери послуг, освіти, науки та культури, високий рівень корупції та злочинності — все це реальності нашого сьогодення. Коли демократичні за заявами і намірами державні програми та дії політиків не сприяють поліпшенню життя людей, а, навпаки, погіршують його, вони перетворюються на звичайну демократичну риторiku. За таких умов комунікативні, спонукальні, виховні функції демократичної культури не діють, замість інтеграції вони спричиняють розшарування суспільства, посилення соціальної напруженості.

Будь-який вид людської діяльності поза культурною формою і змістом перетворюється на стадне, рабське існування. Оскільки наявність низького рівня політичної культури або навіть її відсутність призводить до значних негативних наслідків, виникає особлива потреба в оволодінні людьми політичною культурою, механізмами свіdomої реалізації себе в політичному житті [8].

Формуючи політичну демократичну культуру українського суспільства, слід зважити і на непрості взаємини демократії з практикою ринкових відносин. Досвід демократичних країн із розвинутою ринковою економікою переконливо свідчить, що безпосередній зв'язок між демократією і ринком є, швидше, винятком, ніж правилом. На нашому власному досвіді легко переконатися в тому, наскільки важко поєднуються в умовах України фахова діяльність представників інтелектуальної власності — людей науки і творчої праці — з практикою ринкової стихії. Функціонуючи за вимогами масового повсякденного попиту, ринок несумісний із фундаментальною наукою, високим мистецтвом та освітою. Справжня культура не може і не повинна бути об'єктом ринкових відносин. Як і чисте повітря, вона належить до суспільних благ, збереження і примноження яких є обов'язком і прерогативою держави.

Політична культура, насамперед у її теоретичній формі, з'ясовуючи реальні дилеми та парадокси демократичного процесу, озброює політичну практику методологією їх розуміння та розв'язання, адже багато з цих протиріч доповнюють одне одного, їх можна вирішити за допомогою творчо використаного досвіду насамперед європейських країн із багатовіковим стажем демократичного розвитку, а також досвіду власної демократичної традиції, і до неї, зокрема, належить доволі поширена в українському селі практика самоуправління (“сільська демократія”), організація міського життя за принципом Магдебурзького права, досвід першої української народної Конституції Пилипа Орлика, заснованої

на визнанні природного права людини на свободу і самовизначення.

Таким чином, ми підходимо до розгляду правової культури як невід'ємної складової політичної культури суспільства, покликаної на врегулювання політико-правових та соціально-правових відносин у процесі державотворення.

Правова культура охоплює матеріальну і духовну сторони буття суспільства і, як явище соціальне, відображає якісний стан правового життя суспільства на кожному етапі його розвитку. Визначити справжній зміст правової культури можна лише за умови її аналізу як частини загальнонаціональної культури. Розглядати правову культуру, на нашу думку, слід в кількох аспектах. З одного боку, її можна визначити як сукупність правових знань, духовних цінностей принципів, правової діяльності, правових звичаїв, з другого, — правова культура визначається як ступінь правової розвиненості особи, характер її правової діяльності і юридичної практики, рівень засвоєння суб'єктом правових норм та можливості об'єктивної оцінки та прогнозування подальшого розвитку суспільства і держави, характер участі у перетворенні правової дійсності, міру її правової активності; оволодіння культурою правового мислення. Її можна охарактеризувати і як якісний стан правового життя суспільства, що відображається в: досягнутому рівні правової діяльності; рівні досконалості правових актів; ступені правосвідомості та правового розвитку особистості; ступені свободи особистості й відповідальності держави та особи; рівні позитивного впливу права на суспільні відносини та їх упорядкування.

Особливість правової культури полягає в тому, що вона являє собою не право чи його реалізацію, а комплекс уявлень тієї чи іншої спільноти людей про право, його реалізацію, про діяльність державних органів та посадових осіб [9, 3–10].

На жаль, нині, якщо говорити про нашу державу, то високий рівень правової культури не спостерігається не лише у пересічного громадянина, — часто його не вистачає навіть законодавцям, політичним лідерам, керівникам суспільних організацій. І справа не в тому, що вони не знають закону, а в тому, що вони не рахуються з ним. А це вже зневажання правом. Низький рівень правової культури, нерозвиненість у населення юридичних традицій, що переходять у відкритий правовий нігілізм, заперечення необхідності і цінності права мають глибоке історичне коріння. З покоління в покоління в Україні проявляється зневага до закону та суду, терпимість до свавілля.

Сьогодні правова культура суспільства потребує систематичного раціонального формування, стимулювання та позитивного соціального розвитку. Система мір, спрямованих на формування політико-правових ідей, норм, принципів, які є цінностями світової та національної правової культури, виступає як правове виховання.

Змістом правового виховання є залучення людей до знань про державу і право, законність, права та свободи особистості, розуміння сутності правових учень, доктрин, формування у громадян стійкої орієнтації на законослухняну поведінку. Звісно, деякі правові цінності, маючи своє походження з моральних норм, засвоюються особистістю в процесі різноманітної соціальної практики. Однак метою правового виховання є створення спеціального інструментарію з донесення до розуму та почуттів кожної людини правових цінностей.

Одним із видів правового виховання є правова просвіта та самоосвіта громадян, головним інструментом забезпечення яких є навчальні заклади. Діяльність у сфері правової освіти громадян включає: викладання правових дисциплін і правове виховання; підготовку розповсюдження і популяризацію юридичної літератури; роз'яснення чинного законодавства; поширення правової інформації; державний контроль над ідеологічним змістом правової освіти. На сьогодні відчувається нагальна потреба у правовому вихованні людини, а тим більше молоді. Суспільство потребує посилення цілеспрямованої діяльності держави щодо передачі юридичного досвіду, систематичного впливу на свідомість і поведінку людини з метою формування відповідних позитивних уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, установок, що забезпечують дотримання, виконання і використання юридичних норм. Найважливішим фактором, що безпосередньо і доволі активно впливає на правову культуру людини, є культура правотворчості. Підґрунтям смислової позиції в даному разі є ставлення до вже готового, закріпленого у нормі права варіанта поведінки за співвідношенням “правильно — неправильно”, “врегульоване — не врегульоване”. Стосовно правової культури це означає, що зміст правової норми визначається правилом, яке вказує на те, що має існувати насправді. Тобто те, що законодавець вводить у норму, те й існує як правова реальність. Хоча людині буває дуже складно самотійно визначити своє ставлення до варіанта поведінки, зафіксованого текстуально вираженою нормою у співвідношенні з реальною дійсністю, оскільки норма права не

завжди стає масштабом, завдяки якому дійсність оцінюється як правильна або неправильна, врегульована чи не врегульована [10, 54–67].

Провівши дослідження, можемо простежити чіткий взаємозв'язок між політичною, світоглядною, моральною та правовою культурою, що спостерігається у взаємодії різних культурних аспектів як системи духовних, моральних, ідеологічних та правових цінностей, які є обов'язковими складовими кожного з наведених видів культури.

Попри низку притаманних Україні відмінностей у розвитку національної культури після здобуття незалежності та створенні Української держави, її культурна галузь відчула на собі схожі проблеми, з якими зіткнулися держави пострадянського простору. Найголовнішими з них були неадекватне розуміння нових реалій стосовно ролі культури і ролі держави в культурному секторі.

На тлі “кризового” стану України в контексті культурного розвитку, хотілося б окремо звернути увагу на формування політичної культури в Україні, що безпосередньо пов'язане із процесом демократизації суспільства. Зріла політична культура є передумовою побудови громадянського суспільства, реальної участі широких верств населення у процесах організації суспільства. Для розуміння цього важливим є передусім аналіз історично-ментальних передумов формування політичної культури українського суспільства, сучасного стану політичної культури українського суспільства, здобутків і проблем демократизації України, взаємопов'язаність та взаємозалежність процесів демократизації і формування політичної

культури, визначення перспектив і напрямів формування зрілої політичної культури як чинника демократизації суспільства.

Отже, з підвищенням рівня політичної культури, ми автоматично підніmemo загальний культурний рівень, чим ще раз доведемо прямий взаємозв'язок між різними видами культури.

Література

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура. Политические установки и демократии пяти наций // Мухаев Р. Т. Политология. Хрестоматия. — М.: Изд-во “ПРИОР”, 2000. — 410 с.
2. Гадамер Г. Диалектическая этика Платона. Феноменологическая интерпретация “Филеба”. — СПб., 2000. — 256 с.
3. Гегель Г. Лекции по истории и философии. Том 2. 2006. — 349 с.
4. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества. — М., 1977. — С. 333–338.
5. Вятр Е. Социология политических отношений. — М., 1979. — 259 с.
6. Кейзеров Н. М. Политическая и правовая культура. Методологические проблемы. — М., 1993. — С. 14–17.
7. Політична культура населення України: — К.: Наук. думка, 2003. — С. 136–144.
8. Барков В. Ю. Социально-политический идеал в массовом сознании Украины. — К.: Стило, 2004. — 223 с.
9. Гаджиев К. С. Политическая идеология: Концептуальный аспект // Вопр. филос. — 1998. — № 12. — С. 3–10.
10. Рудакевич О., Гутор М. Політичне відродження українського народу (Шляхи формування новітньої української політичної культури). — К.: Тернопіль; Поліграфіст, 2006. — С. 54–69.

З початку існування цивілізації культура почала доповнюватися та вдосконалюватися, що зумовлювалося стрімким розвитком суспільно-цивілізаційного ладу. Основним елементом культурного розвитку є збереження та передача культурних традицій, цінностей майбутнім поколінням з чітко визначеними позиціями відповідно до певного періоду, але в своєму структурно-ідеологічному базисі культура повинна залишатися традиційною для певного суспільства. Так формується ментальність тієї чи іншої нації, яка перебуває під прямим впливом культури в цілому на всі аспекти її суспільного життя.

С начала существования цивилизации культура дополнялась и совершенствовалась, что было обусловлено стремительным развитием общественно-цивилизационного строя. Основным элементом культурного развития является сохранение и передача культурных традиций, ценностей будущим поколениям с четко определенными позициями в соответствии с конкретным периодом, но в своем структурно-идеологическом базисе культура должна оставаться традиционной для определенного общества. Так формируется ментальность той или иной нации, которая находится под прямым влиянием культуры в целом на все аспекты ее общественной жизни.

From the very beginning of civilization, culture started to be supplemented and improved that was based on fast-moving development of social and civilization order. A key element of cultural development is defending and transmission of cultural traditions and values for future generations, with clearly defined positions according to a certain period, but in this structural and ideological bases of culture should be a traditional society, formed with the mentality of a nation that is under direct influence of culture in general in all aspects of social life.

Надійшла 17 квітня 2010 р.

ОЗНАКИ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 154–156

Досліджуються головні тенденції розвитку і зміни, які відбуваються в політичній системі України, а також здійснюється аналіз основних аспектів і характеристик перебігу політичних подій держави в перехідний період її розвитку. Аналізується реалізація основних конституційних повноважень інститутів органів влади та втілення на основі демократичних принципів державотворення.

Невід'ємною стороною політичної реальності виступає політичний процес, який розкриває специфічні риси і грані політичної сфери суспільного життя. У найзагальнішому вигляді він характеризує взаємодію політичних і соціальних структур суспільства, ту площину політики, де виконуються ролі й функції головних суб'єктів і носіїв політичної влади. При цьому політичний процес розкриває зміст не тільки конституційних, а й нормативних, або офіційно бажаних, реально існуючих фактів і явищ, що склалися на перетині соціального і політичного життя. Політичний процес — це рух, динаміка, еволюція політичної системи, зміна її стану в часі і просторі. Це сукупність дій, інституціоналізованих і неінституціоналізованих суб'єктів щодо здійснення своїх специфічних владних функцій, що ведуть до трансформації і розвитку (занепаду) політичної системи суспільства. Усі форми політичної поведінки суб'єктів політики в остаточному підсумку поєднані однією й тією самою внутрішньою потребою самозбереження — впливати на політичні рішення, які приймаються державною владою.

Сучасну теорію політичних процесів розробляють В. Бабкін, В. Горбатенко, І. Курас, В. Куценко, А. Лузан, О. Мироненко, М. Михальченко, М. Мокляк, Ю. Римаренко, Ф. Рудич, В. Цветков, Ю. Шемшученко та інші дослідники. Взаємозв'язок політичної теорії і теорії права, конституційного права та українського національно-державного будівництва розглядається в працях В. Авер'янова, О. Бабкіної, В. Бебика, М. Вівчарика, О. Картунова, О. Костенка, І. Кресіної, В. Погорілка, В. Степаненка, В. Якушика та деяких інших суспільствознавців. Чималий інте-

рес до вищенаведених напрямів досліджень виявляють російські та західні вчені і політики. Проте комплексних досліджень сучасного політичного процесу в Україні, як специфічної галузі діяльності людей, в якій діють політичні відносини та ідеї, інститути (держава, політичні партії, інші громадські організації тощо), як процесу генерування, реалізації політичних цілей за певних історичних умов, на жаль, обмаль.

Так, політичний процес в нашій країні — це багатовимірне і динамічне явище, яке, з одного боку, зумовлює необхідність розгляду багатьох параметрів при спробі виділити їх внутрішню специфіку. З другого — безперервність і безкінечність процесу становлення політичної системи як однієї з ключових характеристик транзитного періоду, що потребує усвідомленого вибору параметрів для аналізу (причому, на різних етапах історичного розвитку домінуючими можуть бути різні ознаки).

Для України, як однієї з країн, що недавно стала на шлях демократичних перетворень, першочергове значення має питання спроможності інститутів демократії витримати випробування часом, вистояти в політичних конфліктах і кризах. Значною мірою це залежить від типу політичного режиму, що утворився в країні.

Основними ознаками сучасного політичного процесу України є:

- конституційні ознаки (виборність найважливіших органів політичної влади, юридична рівність громадян, гарантії прав меншості, багатопартійність і т. д.);
- процесуальні ознаки (транзитивність, розбудова демократичної держави і т. д.);

- режимні ознаки, тобто ознаки, що стосуються безпосередньо способів здійснення влади (електоральність, обмежена конкурентність політичного процесу, авторитарність у розв'язанні деяких проблем, домінування виконавчої влади, безконсенсусний тип вирішення політичних конфліктів і т. д.).

Щодо визначення типу політичного режиму в Україні існує велика кількість думок, але компромісним шляхом у вирішенні суперечностей навколо цього питання є спроба зіставити кілька відомих політичній науці типологій політичних режимів. Український політичний режим є однією з модифікацій неопатримоніального політичного режиму. Неопатримоніалізм — це своєрідний симбіоз деяких елементів традиційного суспільства і сучасної держави. Внаслідок цього неопатримоніальним режимам притаманна невідповідність між “зовнішнім фасадом” сучасної держави (наявність конституції, писаного права, парламентсько-партійних інституцій, системи виборів та ін.) і внутрішньою логікою її функціонування, що є цілком патримоніальною. Так, для України характерна персоналізація влади, коли для політичної самоідентифікації має головним є не політичні програми, а особистість політичного лідера. Іншою ознакою неопатримоніалізму в Україні є клієнталізм, або патронажні відносини, — це поширення етнічних, регіональних, сімейно-родинних та подібних зв'язків на політичну сферу. Розподіл посад, міністерських портфелів, пільг тощо здійснюється саме за такими критеріями. Наслідком таких відносин є високий рівень корупції, що нині один з найважливіших шляхів і механізмів досягнення політичних та інших цілей.

Політичний процес в Україні виявляє такі неопатримоніальні ознаки:

- по-перше, основним агентом політичного процесу в Україні є держава, котра існує не поряд з суспільством, а над ним;
- по-друге, провідне місце в системі державного управління посідають представники бюрократичного корпусу (в Україні це віднайшло свій відбиток в існуванні “партії влади”, що зосереджена навколо президента, і стосунки в якій будуються знову ж таки за принципом клієнталізму);
- по-третє, у політичній грі переважають ті партії, організації, що підтримують уряд, і нарешті, в українському суспільстві, як і в будь-якому неопатримоніальному суспільстві, сучасні форми громадянського зв'язку

співіснують з численними традиційними і напівтрадиційними формами.

Якщо ж поглянути на динаміку політичного процесу в Україні, то політичну історію України за характером реалізації владних повноважень умовно можна поділити на два етапи: перший — до 2004 р.; другий — період після 2004 р. Відповідно модифікації, що мали місце, стосувалися, по-перше, інституціональних перетворень, а по-друге — логіки політичних процесів і боротьби.

Для кінця першого періоду була характерною значна плюралізація політичної системи, що стала основою для персоніфікації політики і пов'язаної з нею слабкості політичних партій. Нині, з одного боку, рівень підтримки тієї або іншої політичної сили прямо залежить від популярності і електоральної привабливості її лідера. З другого боку — поширена практика створення деякими популярними політиками партій “під себе”. Негативи такої тенденції пов'язані насамперед з гальмуванням процесів політичної структуризації українського суспільства і розвитку політичної культури участі та політичної свідомості. Групування навколо певної особистості часто призводить до виникнення великої кількості виборчих проектів з метою популяризації лідера, а також свідомого чи несвідомого відтягування електорату з інших партій [5; 6].

Плюралізація як така створила умови для істотного переформатування електоральної географії України, оскільки загальні зміни політичного процесу в країні яскраво відобразилися на його регіональній політиці. Таким чином, сутність політичного процесу в Україні вбачається у природному, еволюційному досягненні суспільно корисного балансу між політичним впливом кожного з його суб'єктів. Це потребує визначення пріоритетності дій окремого суб'єкта на кожному етапі політичного процесу.

Отже, сучасному політичному процесу в Україні притаманні дві тенденції:

- з одного боку, відбувається процес формування громадянського суспільства, стан якого визначається взаємодією багатьох факторів, серед яких важливе місце посідає: а) забезпечення свободи особистості та власної ініціативи; б) відповідальність за наслідки власної дії; в) здатність індивіда до громадського співробітництва заради індивідуальної та спільної вигоди та миру [1, 43]. Цей процес вимагає творення адекватної такому суспільству не лише соціально-політичної системи [2, 96], а й політичної

культури, здатної засвідчити участь українського народу в загальноцивілізаційному процесі людського поступу, характерною ознакою якого є орієнтація на гуманізм;

- з другого боку, триває процес формування національної держави, теоретико-методологічним підґрунтям якого виступає національна ідея. Проблемі становлення національної ідеї, інтерпретаціям її мети та засобів досягнення в сучасних історичних умовах присвячено праці багатьох науковців. Так, О. І. Семків зазначав, що саме “національна ідея відображає глибинний рівень національної свідомості, сукупність ціннісних настанов нації, спрямування мислення народу”, вона є “найбільш простою і доступною формою соціального об’єднання людей”, а тому виступає “чинником життєствердження нації як дієвого учасника політичного життя”, вона — “складова політичної культури нації, вона виражає намір окремих осіб і груп зробити найкращі риси народу керівним принципом діяльності” [3, 77, 78].

Своєрідність політичного процесу в Україні залежить від офіційного статусу його суб’єктів, особливостей конституційного та законодавчого розподілу між ними владних повноважень, так само, як і від впливовості їхніх суспільно-політичних сателітів як джерел рекрутування кадрів. Такими є органи виконавчої і законодавчої влади, судова влада як арбітр, партії, суспільно-політичні рухи й організації і, звісно ж, засоби масової інформації. Це показник продуктивності політичної системи і, як наслідок, результативності загальнополітичного та окремополітичних процесів.

Отже, політичний процес у сучасній Україні, який репрезентує стан реалізації демократичних принципів побудови державної влади, далекий від ідеального стану. Відсутність консенсусу у цілях і засобах політичної дії, зокрема у прийнятті політичних рішень, призупиняє розвиток політичної системи, навіть враховуючи нагальні потреби всередині країни. Очевидним стає, що лише шляхом модернізації існуючої політико-соціальної системи можливим є її приведення у відповідність до європейських стандартів.

Література

1. Карась А. Ф. Громадянське суспільство і національна культура // Гуманізм та утвердження громадянського суспільства в Україні: Вісн. Львів. ун-ту. Серія сусп. наук. Вип. 32. — Л., 1995. — С. 43–50.
2. Шведа Ю. Р. Політична система і проблеми гармонізації соціально-політичних відносин в Україні // Гуманізм та утвердження громадянського суспільства в Україні: Вісн. Львів. ун-ту. Серія сусп. наук. Вип. 32. — Л., 1995. — С. 94–99.
3. Семків О. І. Гуманізм української національної ідеї // Гуманізм та утвердження громадянського суспільства в Україні: Вісн. Львів. ун-ту. Серія сусп. наук. Вип. 32. — Л., 1995. — С. 76–84.
4. Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К.: НІСД, 2004. — 656 с.
5. Чебаненко О., Шрамочин В., Ковриженко Д., Колодязна Н. Консолідована демократія: перспективи для України // Часопис “Парламент”. — К., 2008. — № 1. — С. 24–38.
6. Теобальд Р. Патримониализм // Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. — Х.: Константа, 2004. — Вып. 2. — С. 141–152.

Політичний процес є однією з центральних категорій політичної науки і являє собою багатоаспектну проблему, що потребує ретельного теоретичного обґрунтування. На сучасному етапі ефективність правової системи та створювані нею рамки функціонування політичної системи доволі низькі, що робить значно вужчим критерій відкритості та ефективності політичних процесів у державі.

Политический процесс — одна из центральных категорий политической науки и являет собой многоаспектную проблему, требующую детального теоретического обоснования. На современном этапе эффективность правовой системы и созданные ею рамки функционирования политической системы довольно низкие, что делает намного уже критерий открытости и эффективности политических процессов в государстве.

The political process is one of the central categories of political science, a multi-issue that requires careful theoretical study. At present, the effectiveness of the legal system and its functioning frameworks of political system are rather low, that makes significantly lower the criterion of openness and effectiveness of political processes in the country.

Надійшла 18 квітня 2010 р.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ТА ПРАКТИЧНА ІДЕЯ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 157–161

З'ясовується, які саме конституційні норми є ознаками соціальної, правової держави і як вони практично втілюються в життя.

Питання, пов'язані з концепцією української соціально-правової держави, слід розглядати крізь призму української національної ідеї, сутність якої на сьогодні полягає в тому, що саме право, як узагальнюючий вимір свобод, рівності і справедливості в суспільстві, має сприяти здійсненню людських ідеалів, пов'язаних з трактуванням людини, особистості як найважливіших соціальних цінностей не тільки з точки зору національних, а й світових реалій. Саме така ідея права, правової держави органічно вплітається в українську національну ідею, про що переконливо свідчить уся історія розвитку вітчизняного права. Небагато існує народів, у яких з давніх часів повага до права, врегулювання суспільних відносин за допомогою правових норм стали нормою громадського життя, організації та здійснення державної влади. Достатньо згадати договори, які укладали князі між собою, а також з народом ще за часів Київської Русі, де визначалися права та обов'язки кожної із сторін, особливо у вирішенні основних питань внутрішньої та зовнішньої політики. Показовими у цьому відношенні є також договори Київської Русі з Візантією, які забезпечували саме на основі права відповідне правове регулювання між-державних відносин.

Завдяки цим надбанням, використанню у правовому розвитку країни як свого національного, так і досвіду інших країн, сталося так, що саме в Україні у тяжку годину відстоювання нею своєї національної незалежності з'явився правовий документ з теоретичної точки зору дійсно світової значущості — Конституційний проект Пилипа Орлика 1710 р. Тим самим було закладено ідею національного конституційного розвитку, яку було продовжено вже в інші часи, у конститу-

ційних проектах Георгія Андрузького, Михайла Драгоманова “Вольний союз” — “Вільна спілка”, проекті “Основний закон Самостійної України”, створеному групою членів Української Народної Партії, та ін. Лише після прийнятих у 1917 р. універсалів Центральної Ради, а потім і Конституції 1918 р. конституційний процес в Україні набув загальнонаціонального значення [4].

З цих позицій і слід оцінювати історичну значущість таких актів Верховної Ради України, як Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. і Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. Зазначені акти виконали найголовнішу установчу правову функцію — заклали необхідні правові підвалини для прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, здійснення на практиці докорінного реформування чинної в Україні правової системи з тим, щоб вона повністю відповідала відправним засадам побудови демократичної соціальної правової держави [4].

Друга частина ст. 8 Конституції визначає найвищу юридичну силу Конституції порівняно із законами України та іншими нормативно-правовими актами. Це означає, що всі без винятку правові акти, які видаються центральними і місцевими державними органами, органами місцевого самоврядування, мають повністю відповідати нормам та положенням Конституції України. Тільки Верховна Рада України в межах і порядку, передбачених п. 1 ст. 85 та розділом 13 може вносити зміни до Конституції. При цьому законопроект про внесення змін до розділу 1 “Загальні засади”, розділу 3 “Вибори. Референдум” і розділу 1 “Внесення змін до Конституції України”, прийнятий не менш як двома третинами від конституційно-

го складу Верховної Ради України, потрібно ще й затвердити всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України. Все це слід розглядати як важливу гарантію стабільності Конституції України, а завдяки цьому — і всієї правової системи нашої країни [6].

Ст. 8 Конституції України встановлює, що в Україні визначається і діє принцип верховенства права, що Конституція України має найвищу юридичну силу. З точки зору верховенства права винятково важливим є конституційне положення про те, що норми Конституції України є нормами прямої дії. Відповідно до цього звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини громадянам гарантується безпосередньо на підставі Конституції України. Визнання ролі права матеріалізує, дає розгорнуту характеристику тих ознак, завдяки яким Україна набуває рис правової держави [2].

Принцип верховенства права, який проголошує і закріплює Конституція України і який є найважливішою ознакою правової держави, зобов'язує розглядати право як одну з найголовніших соціальних цінностей саме тому, що воно верховенствує у державі, суспільстві порівняно з іншими цінностями, які сповідує людина: звичаями, традиціями, особистими переконаннями, вподобаннями і т. ін. Тим більше, що в демократичній, соціальній, правовій державі зміст нормативних правових приписів повинен бути пройнятий духом гуманізму, ідеями свободи, рівності і соціальної справедливості.

Цим високим вимогам має відповідати кожна конкретна правова норма, кожен закон чи будь-який правовий акт, тому що тільки за таких умов конституційний принцип верховенства права зможе утвердитися в демократичному суспільстві. При цьому ми під поняттям права розуміємо історично мінливу, об'єктивно обумовлену справедливу міру свободи і рівності, яка через офіційне вираження набуває загальнообов'язкової сили.

Аналіз норм Конституції України дає можливість виокремити такі принципи правового статусу особи, які визначають конституційну концепцію прав і свобод людини: права, свободи та обов'язки людини і громадянина реалізуються на засадах рівності. Це — головний принцип, який характеризує правовий статус особи і закріплений у ст. 24 Конституції: "Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом".

За Конституцією України принцип рівності проявляється у трьох основних аспектах: рів-

ність конституційних прав і свобод, рівність усіх перед законом і судом, рівність у правах чоловіка і жінки.

Рівність конституційних прав і свобод людини і громадянина означає, що ці права і свободи визнаються за всіма людьми рівною мірою. Не допускається дискримінація у користуванні правами і свободами за будь-якими ознаками, що можуть залежати від природних особливостей людини та її соціального статусу. Частина 2 ст. 24 Конституції наводить широкий, але невичерпний перелік таких особливостей. Рівність визнається і привілеї чи обмеження не допускаються за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками [5].

Рівність усіх перед законом закріплена у ст. 129 Конституції як один із принципів судочинства. Цей принцип має пряме відношення до правового статусу особи в країні і означає, що приписи закону рівною мірою є обов'язковими для всіх, що суд рівною мірою доступний для всіх і при вирішенні судових справ повинен керуватись лише законом, а також не може брати до уваги будь-які особисті чи соціальні ознаки особи, яка звернулась за судовим захистом чи несе перед судом відповідальність за свої дії.

У минулому порушення цього принципу мали значне поширення, хоч і в прихованій формі. Зокрема, мало місце обмеження щодо порушення кримінальної справи проти особи, яка входила до номенклатури.

Рівність прав і свобод особи за Конституцією треба розуміти як, хоч і утопічну, але рівність можливостей, а не як фактичну рівність, що в житті реально недосяжна. У соціалістичній теорії конституційного права критично оцінювалося трактування рівності прав тільки як юридично закріпленої рівності можливостей. Наголос робився на досягненні фактичної рівності, створенні деякого знівельованого суспільства. Однак кожна людина, внаслідок суб'єктивних і об'єктивних причин, по-різному реалізує свої можливості, по-різному розкриває свій творчий потенціал. Не всі люди мають однакові здібності до ініціативної, самостійної діяльності, яка забезпечує відповідний рівень життя.

Зрозуміло, що державі потрібно використовувати правові засоби для скорочення різкого розриву у доходах громадян. З цією метою застосовується диференційована система оподаткування. Важливе значення в цьому плані має

ефективна боротьба з кримінальними джерелами доходів, які на даному етапі доволі поширені у житті суспільства, що посилює небезпечне розшарування громадян за рівнем доходів і матеріального достатку. Законодавство може передбачати і передбачає деякі особливі привілеї для тієї чи іншої категорії громадян. Але ці особливості зумовлені необхідністю надати допомогу тим, хто з різних причин неспроможний нарівні з іншими скористатися своїми правами і свободами (діти, пенсіонери, інваліди тощо). Деякі пільги і переваги, що надаються цим прошаркам населення (безкоштовний проїзд, різного роду допомога і субсидії), цілком природні, викликані особливими обставинами і жодною мірою не порушують конституційного принципу рівності прав і свобод людини і громадянина.

Наступним конституційним принципом реалізації прав і свобод особи є їх гарантованість. Як загальна підстава реалізації правового статусу особи (її прав і свобод) цей принцип закріплено у цілому ряді статей Конституції України. Зокрема, у ст. 3 Конституції зазначено, що права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Згідно з частиною 3 ст. 10 Конституції гарантується вільний розвиток, використання і захист російської мови та мов національних меншин. Ст. 14 Конституції гарантується право власності на землю. Про гарантування державою певних прав і свобод згадується також у ст. 15, 22, 25, 30, 31, 33, 34, 43, 46 та інших статтях Конституції України. У деяких з них зазначаються способи гарантування реалізації прав і свобод особи (ст. 14, 22, 24) [1].

Суб'єктом, на якого передусім покладається обов'язок гарантування, забезпечення реалізації прав і свобод, є держава. Такий висновок випливає зі змісту ст. 3, 15, 30, 34, 46 та деяких інших статей Конституції [1]. Таке гарантування здійснюється через усю систему державних органів законодавчої, виконавчої і судової влади. Важливою гарантією захисту конституційних прав і свобод має стати запровадження посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, на якого покладається здійснення парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини.

Проте, треба визнати, що система державних органів, покликаних забезпечити гарантії прав і свобод людини, діє ще не достатньо ефективно. Про це свідчать факти порушень прав людини. Цим порушенням сприяють відсутність необхідних юридичних механізмів та економічних

умов для реалізації деяких конституційних положень щодо прав і свобод людини, бюрократизм державного апарату, низький професійний рівень окремих його працівників та деякі інші фактори.

Створення умов для реалізації прав і свобод людини є завданням не лише державних органів. Певні функції у створенні умов забезпечення реалізації прав і свобод людини виконують органи місцевого самоврядування та об'єднання громадян, передусім профспілки, творчі спілки, жіночі, молодіжні, ветеранські та інші організації.

Конституція України надає право самій людині (особі) активно захищати свої права. Якщо частина 2 ст. 27 Конституції на конституційному рівні закріпила право на самооборону (необхідну оборону), яке полягає у здійсненні захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від кримінальних посягань, то частина 5 ст. 55 Конституції значно розширює можливості особи у захисті своїх прав і свобод, не обмежуючи це право лише захистом свого та інших осіб життя і здоров'я.

Разом з тим посилені можливості судового захисту кожною особою своїх прав і свобод. Зокрема, у ст. 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини захищаються судом. Частиною 2 цієї ж статті Конституції передбачено, що кожній особі надано право оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо особа вважає, що цими рішеннями, діями чи бездіяльністю порушені її права чи свободи. Принципове значення має також закріплене у частині 4 ст. 55 Конституції України право кожного звертатись за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, якщо використані всі національні засоби правового захисту.

У Конституції України простежується тенденція посилити роль кожної особи у забезпеченні максимально повного використання прав і свобод, її самостійність та ініціативу в захисті своїх прав. Це є наслідком утвердження нових начал у взаємовідносинах людини і держави, відмови від оцінки держави як патрона, який спрямовує діяльність пасивної особи. Така позиція Конституції України спрямована на розвиток творчого потенціалу кожної людини, подолання утриманських настроїв, що є важливою умовою історичного прогресу [3].

Гарантії реалізації прав і свобод особи в державі не обмежуються лише їх закріпленням у Конституції та в нормативних актах інших галузей права. Реальне забезпечення прав і свобод потребує багатьох передумов, які лежать поза рамками права. Прийнято розрізняти соціально-економічні, політичні та юридичні гарантії прав і свобод людини.

Соціально-економічні гарантії передбачають створення такого соціального середовища і відповідної матеріальної бази, які забезпечують реальне користування правами і свободами. Це соціальна стабільність, розвинена економіка, наявність відповідних виробничих потужностей, широкої інфраструктури — системи установ і організацій, що дають можливість обслуговувати всі види соціальних потреб суспільства.

Політичними гарантіями є відповідним чином зорієнтована політика держави, її спрямованість на створення умов, які забезпечили б гідний рівень життя і вільний розвиток кожної особистості, стабільність політичних структур, їх здатність забезпечити громадянську злагоду, належний рівень політичної культури громадян, виключити можливість дестабілізації у суспільстві.

Юридичні гарантії охоплюють усі правові засоби, що забезпечують реалізацію та охорону прав і свобод людини і громадянина. До них належить насамперед конституційне закріплення прав і свобод та гарантій їх реалізації.

Важливим принципом гарантування здійснення прав і свобод людини закріплена у Конституції їх невід'ємність. У ст. 21 Конституції України встановлено, що права і свободи людини є невід'ємними і непорушними. Конституцією встановлено, що конституційні права і свободи не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Крім цього, Конституція закріплює важливу норму про те, що її норми є нормами прямої дії. Це означає, що конституційні права і свободи є вихідною основою для правових приписів у правових актах будь-якого рівня і підлягають застосуванню безпосередньо [2].

Недопустимість обмеження прав і свобод людини, проте, не означає абсолютизації цього принципу. Користування правами і свободами має ґрунтуватися на дотриманні загальновизнаних і природних правил людського співіснування. У певних екстремальних соціальних та іншого роду ситуаціях може виникнути об'єктивна необхідність тимчасового обмежен-

ня прав і свобод. Такі випадки чітко визначені Конституцією.

Зокрема, ст. 64 Конституції України передбачає, що в умовах військового або надзвичайного стану можуть встановлюватись окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Але за будь-яких умов не можуть бути обмежені рівність прав і свобод, право змінити громадянство, право на життя, право на повагу до гідності людини, право на свободу та особисту недоторканність, право на житло та деякі інші права і свободи, перелік яких наведено у частині 2 ст. 64 Конституції.

Важливою складовою правового статусу особи є обов'язки її перед державою і суспільством. Це один з принципів правового статусу людини і громадянина, який полягає у нерозривній єдності прав, свобод і обов'язків особи в державі. Конституція України, крім прав і свобод людини і громадянина, встановлює і конституційні обов'язки як громадян, так і кожного, хто постійно проживає або тимчасово перебуває в Україні. Ці обов'язки закріплені у ст. 65–68 Конституції України [2].

Конституція встановлює обов'язок громадян захищати Вітчизну, її незалежність та територіальну цілісність, шанувати Гімн, державні символи. Згідно з цим закріплюється і обов'язок відбувати військову службу відповідно до закону. Хоча проходження військової служби є обов'язком громадянина, його слід розглядати і як почесний обов'язок.

Одним з найважливіших обов'язків є своєчасне сплатення податків у порядку і розмірах, встановлених законом. Сумлінне виконання цього конституційного обов'язку має особливе значення тепер, коли держава перебуває в економічній скруті.

Конституція України зобов'язує кожного неухильно дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. При цьому підкреслюється, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Ця норма має загальне значення і поширюється на всі положення Конституції. По суті, йдеться про формування у людей такої правосвідомості, завдяки якій найменше порушення норм Конституції, прав і свобод людини розглядалося б як надзвичайна подія.

Треба мати на увазі, що деякі норми Конституції містять обов'язки людини і громадянина, сформульовані у непрямій формі. Так, ст. 37 Конституції забороняє створення і діяльність політичних партій і громадських організацій, програмні цілі або

дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом тощо. Не допускається створення і діяльність організаційних партійних структур в органах виконавчої і судової влади. Ці заборони необхідно розглядати і як відповідний обов'язок не вчиняти зазначених дій. Є й інші норми Конституції, в яких у непрямій формі сформульовані певні обов'язки особи перед державою і суспільством. Наприклад, у такій формі сформульовано обов'язок проводити мітинги, збори, походи і демонстрації мирно і без зброї (ст. 39 Конституції), обов'язок не зловживати монополієм становити ринку (ст. 42 Конституції).

За загальними нормами міжнародно-правових актів невід'ємні (природні) права і свободи кожної людини, незалежно від наявності у неї громадянства певної держави, повинні поважатись кожною державою. Ця гуманна норма закріплена у ст. 26 Конституції, за якою іноземці та особи без громадянства мають такі самі права, свободи і обов'язки, як і громадяни України (за деякими винятками). Разом з тим, лише громадянам України надається право участі в управлінні державними справами, об'єднання в політичні партії, право на мирні демонстрації, мітинги, збори, походи тощо.

Цілком зрозуміло, що саме така держава відповідає державницькому змісту сучасної української національної ідеї. Український народ

йшов до такої держави дуже довгим і важким історичним шляхом. Після зруйнування Київської Русі протягом багатьох століть його пригнобляли, він страждав, але не переставав боротися за своє визволення, за відродження своєї національної державності. Тепер цей час настав, і завдання кожного громадянина вільної України полягає в тому, щоб якомога наполегливо домагатися ефективного розвитку процесу українського державотворення, побудови української соціально-правової держави.

Література

1. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 10 серп. 2009 р.: — К.: А. В. Паливода, 2009 — 48 с.
2. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика: Моногр. — Х.: Факт, 2003. — 322 с.
3. Опришко В. Державно-правовою реформа в Україні: основні напрямки // Право України. — 1998. — № 1. — С. 14–18.
4. Колодій А. М., Колейчиков В. В. Теорія держави і права: Навч. посіб. // За ред. С. Л. Лисенкова. — К.: Юрінком інтер, 2003. — С. 367.
5. Шемшученко Ю. Проблеми розбудови української державності // Право України. — 1997. — № 1. — С. 22–26.
6. Олійник Ю. А., Гусаєв С. Д., Смосаренко О. А. Теорія держави і права.: Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 176.

Питання, пов'язані з концепцією української соціально-правової держави, слід розглядати крізь призму української національної ідеї, сутність якої на сьогодні полягає в тому, що саме право, як узагальнюючий вимір свобод, рівності і справедливості в суспільстві, має сприяти здійсненню людських ідеалів, пов'язаних з трактуванням людини, особистості, як найважливіших соціальних цінностей не тільки з точки зору національних, а й світових реальностей.

Вопросы, связанные с концепцией украинского социально-правового государства, следует рассматривать сквозь призму украинской национальной идеи, сущность которой на сегодняшний день заключается в том, что именно право как обобщающий измеритель свободы, равенства и справедливости в обществе должно способствовать осуществлению человеческих идеалов, связанных с трактовкой человека, личности, как важнейших социальных ценностей, не только с точки зрения национальных, но и мировых реальностей.

Issues related to the concept of Ukrainian social and legal state, should be viewed through the prism of the Ukrainian national idea, the essence of which to date is that it is entitled, as a synthesis dimension of freedom, equality and justice in society, should promote human values associated the interpretation of the human personality as the most important social values, not only in terms of national, and global realities

Надійшла 19 квітня 2010 р.